

Vir Doctus Anatolicus

STUDIES IN MEMORY OF SENCER ŞAHİN

Sencer Şahin Anısına Yazılar

Edited by / Yayına Hazırlayanlar:

Burak Takmer • Ebru N. Akdoğu Arca • Nuray Gökalp Özdil

VIR DOCTUS ANATOLICUS
Studies in Memory of Sencer Şahin
Sencer Şahin Anısına Yazılar
© Kuzgun Yayınevi, İstanbul 2016

Kabalcı Yayıncılık Birinci Baskı: Ağustos 2016, İstanbul

Yayın Yönetmeni: Murat Ceyişakar

Philia Supplements: Volume 1

Series Editors / Dizi Editörleri:

Mustafa Adak
Thomas Corsten
Koray Konuk
Konrad Stauner
Burak Takmer
Peter Thonemann

KUZGUN YAYINEVİ DAĞITIM PAZARLAMA LTD. ŞTİ.
Abbasağa Mah. Yıldız Cad. Emek İş Hanı No: 51/1 Kat: 4 Beşiktaş
34353 İstanbul Tel.: (0212) 236 6234-35 Faks: (0212) 236 6203
yayinevi@kabalcı.com.tr www.kabalcı.com.tr
internetten satış: www.kabalcı.com.tr

Sertifika No. 21894

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Sencer Şahin Anısına Yazılar

1. Eskiçağ Tarihi 2. Epigrafi 3. Arkeoloji 4. Nümizmatik

ISBN 978 605 9872 29 4

Baskı: Yaylacık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 612 58 60 Faks: (0212) 612 42 02
Sertifika No: 11931

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ	XI
FOREWORD.....	XIII
Sencer Şahin'in Yayınları / Publications of Sencer Şahin	XV
Sencer Şahin: Bilime Adanmış Bir Hayat.....	XXV
Sencer Şahin: Ein Leben für die Wissenschaft	XXIX
<i>Mustafa Adak</i>	
Nemesis in der bithynischen Metropole Nikaia und ein Proconsul der Provinz Asia	1
<i>Hüsna Akbulut – Ertuğ Öner</i>	
Antik Patara Kentinde Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmalarına Paleontolojik Analizlerin Katkısı	33
<i>Ebru N. Akdoğu Arca</i>	
Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaleti'nin İlk Valisi miydi?	60
<i>Elif Akgün Kaya</i>	
Phrygia'dan Dionysos için Yeni bir Adak Yazıtı.....	74
<i>Yasemin Akın</i>	
Bolu'dan Caracalla Dönemi'ne ait bir <i>ad fines</i> Miltaşı.....	81
<i>Erkan Alkaç</i>	
Khios <i>Amphora</i> ve <i>Lagynos</i> larında Görülen Ortak Üretici İsimleri.....	90
<i>Murat Arslan</i>	
Herakleia Pontike'li Historiograflar ve Eserleri.....	98
<i>Ercan Aşkın</i>	
Karaman Muratdede/Masdat Köyü'nden Üç Asker Yazıtı	111
<i>Fatma Avcu</i>	
Nallıhan Çevresinden Yeni Yazıtlar: <i>Sulpicii</i> Ailesi	116
<i>Alexandru Avram</i>	
Zur Bezeichnung des Grabes und der Grabanlagen im Phrygischen.....	122

Ferit Baz

Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler 134

Ralf Behrwald – Hartwin Brandt

Pednelissos in Pisidien. Notizen zu Geschichte, Stadtentwicklung und Verwaltung
in hellenistischer und römischer Zeit 148

Klaus Belke

Die Küsten von Hellespont und Bithynien im Spiegel der Portulane und Portulankarten 157

Hadrien Bru

La Phrygie Parorée et Pisidienne aux confins des provinces romaines d'Asie, de Galatie
et de Lycie-Pamphylie 190

Angelos Chaniotis

The Age of a parthenos. A new Epitaph from Aphrodisias 200

Thomas Corsten

“Die berühmten Kassier” in Bithynien 206

Altay Coşkun

Ptolemaioi as Commanders in 3rd-Century Asia Minor and Some Glimpses on Ephesos
and Mylasa during the Second and Third Syrian Wars 211

Asuman Coşkun Abuagla

Isparta Arkeoloji Müzesi'nden Yeni Yazıtlar 234

A. Vedat Çelgin – Mehmet Kürkçü

Termessos'ta Yeni Keşfedilen “Pan Temenosu” 238

Nurşah Çokbankir Şengül

Bithynia'dan Yeni Mezar Yazıtları 259

Lucio Del Corso – Rosario Pintaudi

Un nuovo frammento di lista efebica da Antinoupolis 263

Yadigar Doğan

Sezgin Köksal Koleksiyonu'ndan Apameia Myrleia'ya (Mudanya) Ait Yeni Yazıtlar 269

Haydar Dönmez

Platon'un *Apologia*'sındaki Sokrates'in Kişiliğine Yeni Bir Bakış 278

Boris Dreyer

Ehrenplätze für Dopinghersteller – Die (Kranz-) Agone und ihre Bedeutung im Licht
neuer Ausgrabungen von Magnesia am Mäander 291

Serra Durugönül

Korykos'tan (Dağlık Kilikia) Bir Mezar Steli303

Murat Durukan – Ulus Tepebaş – Muzaffer Yılmaz

Karasis Kalesi Hakkında Bir Yorum.....308

Emre Erten – Hakan Sivas

Eine neue Weihinschrift für Meter aus Dorylaion330

Margherita Facella

The Alleged Dynastic Era of Commagene336

Denis Feissel

Citoyenneté romaine et onomastique grecque au lendemain de la constitutio Antoniniana:
les cognomina en –ιανός dans les inscriptions de Pamphylie et de Bithynie349

Klaus Freitag

Zur Bedeutung von Waldbränden in der Antike356

Nikos Giannakopoulos

Groups and Associations in Bithynia and Pontus: Interaction with prominent Statesmen
and provincial Governors.....364

Nuray Gökalp Özdil

Antalya Müzesi'nden Yeni Adak ve Mezar Yazıtları388

Klaus Grewe

Die älteste Getriebedarstellung der Welt. Ammianos, der „Daedalos“ und Erfinder aus
Hierapolis in Phrygien.....397

Onur Gülbay

Emperor Hadrian's Reconstruction Projects in Mysia and Bithynia403

Peter Herz

Zur Karriere des Lucius Septimius Flavianus Flavillianus aus Oinoanda418

Friedrich Hild

Topographica Carica425

Julia Hoffmann-Salz

Griechische Grabepigramme in Karien – Zeugnisse der Hellenisierung der lokalen
Bevölkerung?435

Ulrich Huttner

Der Name Zotion und die Authentizität der Ignatiusbriefe454

Turhan Kaçar

Serdica Konsili M.S. 343: Doğu ve Batı Kiliselerinin Yol Ayrımı Mı?461

Maria Kantirea

Non-elite Benefactors in the Roman East: Building Activity by Freedmen, Slaves,
Craftsmen and Traders.....471

Mehmet Ali Kaya – Kevser Taşdöner Özcan

Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler.....494

Rabia Kayapınar Akçoru

Antonius'un Caesar için Verdiği *Laudatio Funebriste* Propaganda.....514

Rosalinde A. Kearsley

An Imperial Freedman's Dedication in Phrygia.....523

Hatice Körsulu

Kappadokia Komana'sı Geç Roma Seramikleri.....529

Sofia Kravaritou

Imperial Cult, Greek Gods and Local Society in Demetrias (Thessaly).....552

Peter Kritzing

Contrascriptores im römischen Zollwesen.....567

Guy Labarre – Mehmet Özsait

Les inscriptions d'Antioche de Pisidie à Hüyükü.....590

Dinçer S. Lenger

Monete provenienti dal Monte Nif (Olympos) in Ionia598

Hasan Malay – Marijana Ricić

A Roman Senator 'redivivus' and a new Asiarch: Two new Inscriptions from
Thyateira and Hierokaisareia.....611

Wolfram Martini

Die Akropolis von Perge in der Kaiserzeit und ihre Bedeutung für die Stadt617

Giovanna Daniela Merola

La revisione augustea della *lex portus Asiae*.....627

Stephen Mitchell

EPHNEIA. The Greek Translations of the *sacrae litterae* on Official Hospitality (AD 204) ..635

Pantelis Nigdelis

HARPALIANI: A new Village of the Roman Colony of Philippi.....640

Mehmet Oktan

Lyrboton Kome Yerleşimi'nden bir Phratra.....651

Elif Burcu Özkan

Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü657

Bülent Öztürk

Karadeniz Ereğli Müzesi'nden Herakles Aleksikakos'a Sunulan Bir Adağın

Düşündürdükleri682

Zinon Papakonstantinou

Spectator-Athlete Interaction in Ancient Greek Athletics699

Georg Petzl

Epigraphische Kleinarbeit. Zu Inschriften der Synagoge von Sardeis.....708

Michael Rathmann

Die Tabula Peutingeriana. Stand der Forschung und neue Impulse.....714

Sevgi Sarıkaya

Küçük Asya'da Diadokhoi Savaşları: Kardianlı Eumenes'in Savaş Stratejisi736

Mustafa H. Sayar

Septimius Severus, Iulia Domna ve Perinthos754

Diether Schürr

Von Leto, Fröschen und so weiter. Brückenschläge zwischen Versailles und Hattusa761

Michael P. Speidel

Konstantins Ticinum-Medallion und der Ursprung der Dreigötterbrakteaten780

Gregor Staab

Zwei in der Kölner Abklatschsammlung gefundene Grabepigramme aus Nikaia.....785

Konrad Stauner

New Documents from the Roman Military Administration in Egypt's Eastern Desert: the

Ostraca from the Praesidium of Didymoi796

Karl Strobel

Anmerkungen zum Währungsedikt Diokletians vom 1.9.301 n Chr. aus Aphrodisias.....816

Burak Takmer

Havza'dan Yeni Bir Miltaşı Üzerinde Aradii Soyundan Yeni Bir Galatia Valisi:

C. Aradius Rufinus828

Oğuz Tekin

Early Byzantine Weights in the Silifke Museum857

S. Gökhan Tiryaki

Yeni Hitit Yazı Araç-Gereçleri.....863

Nihal Tüner-Önen

Phaselis'ten İmparator Lucius Verus İçin Yeni Bir Adak Yazıtı874

Hüseyin Uzunoğlu

Neue Inschriften aus Apollonia ad Rhyndacum882

Ahmet Ünal

Judeo-Hıristiyan Tarih Yazıcılığı, Orientalizm, Eski Anadolu Kültürleri, Arkeoloji

ve Türkler891

Günder Varinlioğlu – Ender Varinlioğlu

Priapus in Rough Cilicia?906

Burhan Varkıvanç

Kaunos Tiyatrosu'nun Klasik Dönem Sahne Binası917

ÖNSÖZ

Sencer Şahin, içlerindeki makaleler ödev bilinci ve minnet duygusuyla kaleme alındıkları, ayrıca bilimsel bir yayının gereklerinden ziyade sipariş usulüyle derlendiklerinden armağan/anı kitaplarını tasvip etmez; kendisi için anı kitabı hazırlanmasını da asla benimsemeyeceğini çeşitli vesilelerle ve ısrarla dile getirirdi. Onun bu yöndeki kesin arzusuna rağmen, akademik kariyerimizin her aşamasını bir hattat titizliği ve özverisiyle şekillendiren hocamızın bu onuru en çok hak eden bilim insanlarından biri olduğu düşüncesi, 75. yaşını bir armağan kitabıyla kutlama ve bu sayede hepimiz üzerindeki emeklerinin karşılığını bir nebze olsun ödeyebilme cesareti verdi.

Hocamız sadece bilimsel faaliyetleriyle değil, aynı zamanda tavırlarıyla da erdemin timsali olmuştur hepimiz için. Onun hem iyi bir bilim insanı kimliğini hem de hayata karşı takındığı ahlaki tutumu şu dört kelime en iyi şekilde özetler: azim, sebat, sorgulama ve cesaret. Zira sadece bir bilim insanı kimliğiyle değil, ahlaklı bir birey olmanın gereğiyle de sorguluyor; ama daha önemlisi bu edimin sonunda ulaştığı doğruyu, bu doğru toplumsal belleğin genel kabul gören yargılarına ne kadar aykırı düşerse düşsün, korkusuzca dile getirmekten (*profiteor*) de çekinmiyordu. Bu yönü ve engin bilgi birikimiyle o hem gerçek bir *vir doctus* hem de gerçek bir *professor* idi. Bütün hayatını ise Anadolu'nun Eskiçağ Tarihini'nin araştırılmasına ve bu uğraşmayı kendisinden sonra da devam ettirecek kişilerin yetiştirilmesine adanmıştı. Bu bakımdan anı kitabı için «*vir doctus Anatolicus*» başlığının hocamızı tanımlayan en uygun ifade olacağını düşündük.

Bunun üzerine hocamızın akademik yaşamı boyunca şu ya da bu şekilde yolunun kesiştiği meslektaşlarından ve üzerinde emeği bulunan öğrencilerinden hazırlayacağımız armağan kitabını birer makaleyle desteklemelerini rica ettik. Pek çoğu bu ricamızı büyük bir nezaket ve içtenlikle kabul etti. Hocamızla bu kapsamda bir ilişki içinde olmamakla birlikte, ona karşı derin bir saygı besleyen çok sayıda bilim insanı da bu projede yer almak isteklerini dile getirdiler. Böylece makaleleriyle projemize destek olmak isteyen yazar sayısı 85'e ulaştı. Ayrıca pek çok yazarın, böyle bir proje için hiç de yadırganmayacak olan yoğun programları gerekçesiyle ek süre istemeleri çalışma takvimimizin beklenenden uzun sürmesine sebep oldu. Bu süre zarfında hocamızı uzun süredir savaştığı akciğer rahatsızlığına eklenen zatürreye bağlı olarak 16.10.2014 tarihinde beklenmedik bir şekilde kaybettik. Onuruna hazırlanmış olan bu kitabı artık göremeyecek olması bir yandan büyük üzüntümüz, ama öte yandan kendisi için bir anı kitabı istememek yönündeki arzusunun böylesine kederli bir şekilde de olsa gerçekleşmiş olması nedeniyle tesellimiz oldu. Sonuç olarak başlangıçta 75. yaşı için armağan kitabı olarak planladığımız projemiz ne büyük bir yeis ki artık bir anı kitabı olarak basılacak. Bu kederli son, yoğun iş programı, taşınma, hastalık ve benzeri gibi geçerli gerekçelerle bu projeye makaleleriyle destek olamayacaklarını büyük bir üzüntüyle dile getiren, ama tabula gratulatoria'da mutlaka yer almak istediklerini ifade eden meslektaşlarımızın isteklerini gerçekleştirebilmeyi de imkansız kıldı.

Kurucusu olduğu Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü bünyesinde bundan yaklaşık 20 yıl önce ektiği epigrafi tohumunu, Türkiye'deki ilk öğrencileri arasında olma onurunu yaşadığımız hocamızın hangi güçlükler ve nasıl bir özveriyle yeşerttiğinin canlı tanıklarıyız. Artık yediveren bir

ağaca serpiyen bu tohumu onun en değerli bilimsel mirası addediyoruz. Bu ağacı kurutmamak ve taşlayacaklardan koruyabilmek yolunda en büyük rehberimiz gene hocamız: sorgulama iradesi, öğrenme azmi ve sebatı, çalışma aşkı, yaşama tutkusu. Bir gününü dahi çalışmadan geçirmemiş olan hocamızın bizlere yadigarıdır çalışma aşkı. Biz Türklerin tatil yapmaya hakkımız olmadığını söyler, kendisi bir gün dahi tatil yapmazdı. Asistanlık dönemimizde yıllık izin almamızdan hiç hoşlanmazdı. Yine de şu veya bu nedenle yıllık izin kullanmamız gerektiğinde izin belgelerimizi imzalatmak için odasına çekine çekine ve topluca giderdik. Yeterince çalışmadığımızı düşündüğümüz günlerde öylesine derin bir suçluluk duyardık ki, bundan kurtulmak için birkaç gün uyumadan çalıştığımız olurdu. Ama salt öğrenmek ve bilmek yetmezdi, aynı zamanda bilgi üretmek ve bunun yöntemlerini mümkün olduğunca çok kişiye öğretmek de gerekliydi. «Bilmek, bildiklerinden yeni bilgi üretmek ve öğretmek» tıpkı bir virüs gibi bulaştırılmalıydı yeni kuşaklara. Bu kitabı makaleleriyle zenginleştiren çok sayıda genç bilim insanı bunun epidemik bir salgına dönüştüğünün kanıtıdır. Büyük bilim insanı, merhum hocamız Sencer Şahin, öğrettiklerin, yazdıkların ve hayata karşı takındığın tavır bu yolda en büyük rehberimiz. Başarılarıyla ölümsüzler katında olsan da anın hep kalbimizde, minnetle, sonsuz bir saygı ve sevgiyle...

Bu vesileyle, davetimizi nazik bir şekilde kabul edip katkıda bulundukları için tüm yazarlara; çalışmanın her aşamasında enerjisiyle hiç bir yardımı bizden esirgemeyen, ayrıca giriş yazısını kaleme alma ricamızı geri çevirmeyen Mustafa Adak'a; redaksiyon işlerindeki özverili çalışmalarıyla projemize büyük bir destek veren başta Erkan Taşdelen olmak üzere Hüseyin Uzunoğlu'na yürekten teşekkür ederiz.

Son olarak, böylesine kapsamlı bir eseri günümüz koşullarında rastlanmayacak bir yüce gönüllülükle hiçbir meblağ talep etmeden basmayı büyük bir özveriyle kabul eden Sabri Kabalcı ve Murat Ceyişakar'ın şahıslarında Kabalcı Yayınevi'ne teşekkürü bir borç biliriz.

Burak Takmer

Ebru N. Akdoğu Arca

Nuray Gökalp Özdil

FOREWORD

Sencer Şahin did not approve of Fest-/Gedenkschriften because the articles compiled in such publications tend to be written with a sense of gratefulness and arranged in alphabetical order of the authors' names rather than by subject, as should be the case in academic publications. On numerous occasions he said he never wanted a Festschrift for himself. In spite of his firm stance on this matter, our esteem for our teacher, who shaped every stage of our academic career with the attention and devotion of a calligraphist, compelled us to mark the 75th birthday of this most deserving scholar with a Festschrift in appreciation of the efforts he expended on all of us.

For us our teacher has become a model of virtue in respect of both his scholarly work and his moral standards. Four characteristics summarise best both his impeccable credentials as a scholar and his ethical outlook on life: ambition, constancy, asking questions and courage. Asking questions was indispensable for him as a scholar and as a virtuous person; he never refrained from fearlessly professing (*profiteor*) the truth he arrived at through his investigative approach, even when his truth did not sit easily with society's conventional wisdom. With his extensive knowledge and experience Sencer Şahin was truly a *vir doctus* and *professor*. He had dedicated his whole life to the study of the Ancient History of Anatolia and to training his students, who would continue his mission after him. We therefore deemed the title «*vir doctus Anatolicus*» most apt for this book, and asked both colleagues with whom Sencer Şahin had become acquainted at some stage during his academic life and his students for contributions to the Festschrift we were going to prepare. This invitation was accepted most gladly. In addition, a large number of scholars, though having had no relation with Prof. Dr. Şahin, expressed their desire to submit an article out of deep respect for him. As a result, the number of authors has grown to eightyfive. Owing to their work load, various contributors requested that the deadline for submission of an article be extended, which caused our work to take longer than expected. In the meantime we lost our teacher unexpectedly on 16 October 2014 due to pneumonia in addition to a lung disease that he had been fighting against for many years. On the one hand we are in deep sorrow because he will not be able to see this book written in his honour, but on the other hand we find solace in complying with his wish that no Festschrift for him be published. Consequently, our project, initially planned as a Festschrift for his 75th birthday, will now be published as a Gedenkschrift. Unfortunately, we have been unable to accommodate the request of many colleagues who would have wished to be included in the tabula gratulatoria but have for various reasons been unable to submit an article.

We are proud to have been his first students in Turkey and been able to witness at close quarters his dedication in successfully setting up epigraphy as a thriving discipline within the Department of Ancient Languages and Cultures at Akdeniz University about 20 years ago. We shall treasure his scholarly inheritance and continue his work into the future, taking as our yardstick his investigative approach, his ambition and perseverance in learning, his desire for work and his passion for life. His desire for work went so far that he never spent a day without work. He never took even one day off, telling us that we

Turks had no right to take holidays. He disapproved of our taking our annual leave while we were still research assistants. We would therefore go to his office all together – and quite timidly at that – to obtain his signature. Whenever we considered our work to be not satisfactory, we felt so guilty that we worked several days and nights without any sleep to rid ourselves of this sense of guilt. However, it was not sufficient for us to learn and acquire knowledge; we also had to generate knowledge and pass it on to as many students as possible. As he would say, “the urge to acquire, generate and teach knowledge” must become second nature to new generations. The numerous young scholars who enriched this book with their contributions show that this has happened. With his teachings and writings and his perspective on life, the great scholar, our deceased teacher, Sencer Şahin, is our greatest guiding light. Even though you are now in the presence of the immortals, you will also always be in our hearts and we shall treasure your memory with everlasting respect and affection.

We would like to take this opportunity to extend our cordial thanks to all the authors who gladly accepted our invitation and made a contribution to this book; to Mustafa Adak, who not only did not deny us our request of writing the life story of Sencer Şahin but also vigorously supported us through all stages of this project; to Hüseyin Uzunoğlu and especially to Erkan Taşdelen, who selflessly supported us in the editorial work. Last but not least we owe Kabalcı Publisher a great debt of gratitude, especially Sabri Kabalcı and Murat Ceyişakar, who magnanimously published this extensive book without requesting any remuneration. This most generous gesture is not something to be taken for granted in times of financial and economic constraints.

Burak Takmer

Ebru N. Akdoğan Arca

Nuray Gökalp Özdil

SENCER ŞAHİN'İN YAYINLARI

PUBLICATIONS OF SENCER ŞAHİN

I. Monografiler/Monographs

1. Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt, Diss. Münster 1973.
2. Bithynische Studien / Bithynia İncelemeleri, Bonn 1978 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 7).
3. Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / Iznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu I. Stadtgebiet und die nächste Umgebung der Stadt / Şehir ve Yakın Çevresi, Bonn 1979 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 9).
4. Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / Iznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II,1. Entfernte Umgebung der Stadt / Şehir Uzak Çevresi, Bonn 1981 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10,1).
5. R. Meriç – R. Merkelbach – J. Nollé – S. Ş., Inschriften von Ephesos VII,1, Bonn 1981 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 17,1).
6. R. Meriç – R. Merkelbach – J. Nollé – S. Ş., Inschriften von Ephesos VII,2, Bonn 1981 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. 17,2).
7. Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / Iznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II,2. Entfernte Umgebung der Stadt / Şehir Uzak Çevresi, Bonn 1982 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Cilt 10,2).
8. Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / Iznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II,3. Testimonia, Bonn 1987 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10,3).
9. Die Inschriften von Arykanda, Bonn 1994 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 48).
10. Die Inschriften von Perge I. Vorrömische Zeit, frühe und hohe Kaiserzeit, Bonn 1999 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 54).
11. Die Inschriften von Perge II. Texte aus dem 3. Jhdt. n. Chr., Grabtexte aus der frühen und hohen Kaiserzeit, Nachträge, Bonn 2004 (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 61).
12. S. Ş. – M. Adak, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae, Istanbul 2007 (Monographien zur Gephyra 1).

13. Stadiasmus Patarensis. Likya Eyaleti Roma Yolları (Bir Özet), İstanbul 2011.
14. Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae. Likya Eyaleti Roma Yolları (Tarihi İçerik: M. Adak), İstanbul 2014 (Gephyra Monografi Dizisi 2).

II. Editörlükler/Editorial Works

1. S. Ş – E. Schwertheim – J. Wagner, Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens I–II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner, Leiden 1978 (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 66).
2. E. Akurgal – R. Merkelbach – S. Ş. – H. Vetters, Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens, 1983–1995.
3. W. Lebek – A. Lehmann – R. Merkelbach – S. Ş., Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien (Österreichische Akademie der Wissenschaften - Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften).
4. S. Ş. – M. Adak, Likya İncelemeleri 1, İstanbul 2002 (Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Dizisi 1).
5. J. Nollé – S. Ş. – M. Adak – F. Onur – H. Schwartz – K. Stauner, Gephyra. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Antike auf dem Gebiet der heutigen Türkei / Gephyra. Günümüz Türkiye'sinin Antik Devir'deki Tarihi ve Kültürü İçin Dergi, vol. 1 (2004) – 6 (2009).
6. S. Ş. – T. Corsten – A. V. Çelgin – M. Adak – K. Stauner – P. Thonemann, Gephyra. Journal for the Ancient History and Cultures of the Eastern Mediterranean / Gephyra. Doğu Akdeniz Bölgesi Eskiçağ Tarihi ve Kültürlerini Araştırma Dergisi, vol. 7 (2010) – 10 (2013).

III. Makaleler/Articles

1. Neue Inschriften von der bithynischen Halbinsel, ZPE 18, 1975, 27–48.
2. Das Grabmal des Pantomimen Krispos in Herakleia Pontike, ZPE 18, 1975 293–297.
3. Erythrai için Attik Dekret, Belleten XL (No. 160), 1976, 565–568.
4. Ein attisches Dekret für Erythrai, Belleten XL (No. 160), 1976, 569–571.
5. Ein Stein aus Hadrianoi in Mysien in Bursa, ZPE 24, 1977, 257–258.
6. E. Schwertheim – S. Ş., Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebung, ZPE 24, 1977, 259–264.
7. Zeus Bennios, in: S. Ş. – E. Schwertheim – J. Wagner (ed.), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976, Leiden 1978, 771–790.
8. Griechische Epigramme aus dem südlichen Propontisgebiet, in: M. B. De Boer – T. A. Edridge (ed.),

- Hommages à Maarten J. Vermaseren III, Leiden 1978, 997–1002 (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 68).
9. R. Merkelbach – S. Ş., Die Siklianoi bei Ephesos, ZPE 32, 1978, 286.
 10. R. Meriç – R. Merkelbach – S. Ş., Der antike Name des heutigen Tire, ZPE 33, 1979, 191–192.
 11. Bemerkungen zu der “Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile”, ZPE 38, 1980, 182–184.
 12. S. Ş. – M. H. Sayar, Fünf Inschriften aus dem Gebiet des Golfes von Nikomedeia, ZPE 47, 1982, 43–50.
 13. Erythrai’lı Polykritos ya da Oğlu için Yeni Bir Onur Yazıtı, Belleten XLVI (No. 183), 1983, 487–497.
 14. Eine neue Ehrung für Polykritos oder für seinen Sohn aus Erythrai, Belleten XLVI (No. 183), 1983, 499–508.
 15. Eine archaische Weihinschrift für Athena, in: E. Akurgal, Altsmyrna I. Wohnschichten und Athenatempel, Ankara 1983, 129–130.
 16. Archaische Besitzerinschrift auf einem Tongefäß, in: E. Akurgal, Altsmyrna I. Wohnschichten und Athenatempel, Ankara 1983, 131–132.
 17. Besitzerinschrift auf einem archaischen Teller aus Alt-Smyrna, Epigraphica Anatolica 1, 1983, 39–40.
 18. Kabia am Sangario Eine Inschrift aus Geyve, Epigraphica Anatolica 1, 1983, 55–56.
 19. S. Ş. – M. K. Can – M. A. Işın, Acht Meilensteine aus Libyssa, Epigraphica Anatolica 1, 1983, 41–55.
 20. S. Ş. – R. Merkelbach, Eine stolze Mutter von sieben Söhnen, Epigraphica Anatolica 1, 1983, 57–58.
 21. S. Ş. – M. Cremer, Kaiserinschriften und phrygische Türsteine, Epigraphica Anatolica 1, 1983, 141–152.
 22. Zwei spätarchaische Grabinschriften aus Perinthos, Epigraphica Anatolica 2, 1983, 77–80.
 23. 1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia’da Epigrafik ve Tarihi-Topografik Araştırmalar, I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23–26 Mayıs 1983), Ankara 1984, 83–86.
 24. Ti. Iulius Frugi, Proconsul von Lycia-Pamphylia unter Mark Aurel und Verus, Epigraphica Anatolica 3, 1984, 39–48.
 25. Zwei Meilensteine aus der Gegend von Claudiopoli-Krateia, Epigraphica Anatolica 3, 1984, 101–105.
 26. TAM IV 1 Nr. 57 und 160 stammen nicht aus “Bey-Köy” bei Nikomedeia, sondern aus Umurbey bei Nikaia, Epigraphica Anatolica 3, 1984, 105–107.
 27. Ein Kindersarkophag aus Umurbey im Museum von İzmit, Epigraphica Anatolica 3, 1984, 108.
 28. Ehrendekret für Hippomedon aus Priapos (Karabiga). Statthalter des Ptolemaios III. Euergetes?, Epigraphica Anatolica 4, 1984, 5–8.
 29. 1983 yılında Bithynia ve Lykia-Pamphylia’da Yapılan Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, II. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İzmir 16–20 Nisan 1984), Ankara 1985, 113–117.
 30. S. Ögüt-Polat – S. Ş., Katalog der bithynischen Inschriften im Museum von İstanbul. Teil I: Funde aus der bithynischen Halbinsel und aus der Gegend von Ihsaniye, Epigraphica Anatolica 5, 1985, 97–124.

31. S. Ş. – J. Nollé – Ch. Vorster, Katalog der Inschriften im Museum von Alanya, *Epigraphica Anatolica* 5, 1985, 125–146.
32. Ein neues Dekret der Symmoria zu Ehren ihrer Prostatai in Teos, *Epigraphica Anatolica* 5, 1985, 13–17.
33. Eine revidierte Mauerbauinschrift aus Teos, *Epigraphica Anatolica* 5, 1985, 17–18.
34. Adapazarı/Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 20–24 Mayıs 1985), Ankara 1986, 173–179.
35. Studien über die Probleme der historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasien I. Strabon XII 3,7 p.543. Der Fluss Gallos, die Stadt Modr<en>e in Phrygia Epiktetos und die Schiffbarkeit des Sangarios, *Epigraphica Anatolica* 7, 1986, 125–152.
36. Studien über die Probleme der historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasien II. Malagina/Melagina am Sangarios, *Epigraphica Anatolica* 7, 1986, 153–167.
37. S. Ögüt – S. Ş., Katalog der bithynischen Inschriften im Archäologischen Museum von Istanbul, Teil II: Funde von der bithynischen Halbinsel, *Epigraphica Anatolica* 8, 1986, 109–128.
38. Phrygia Epiktetos, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 26–30 Mayıs 1986), Ankara 1987, 265–268.
39. *Epigraphica Asiae Minoris neglecta et iacentia* / Küçük Asya'nın İhmale Uğrayan Epigrafik Malzemeleeri, *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, 47–50.
40. *Epigraphica Asiae Minoris neglecta et iacentia* I. Dokumente aus Erythrai, *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, 51–54.
41. *Epigraphica Asiae Minoris neglecta et iacentia* II. Dokumente aus Herakleia am Latmos, *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, 55–60.
42. *Epigraphica Asiae Minoris neglecta et iacentia* III. Dokumente aus Klaros, *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, 61–72.
43. Zur Datierung des Ehrendekrets aus Adramyttion, *Epigraphica Anatolica* 9, 1987, 45–46.
44. S. Ş. – D. French, Ein Dokument aus Takina, *Epigraphica Anatolica* 10, 1987, 133–145.
45. Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I (Ankara 6–10 Nisan 1987), Ankara 1988, 369–374.
46. S. Ş. – R. Merkelbach, Die publizierten Inschriften von Perge, *Epigraphica Anatolica* 11, 1988, 97–170.
47. S. Ş. – G. Schmitz – J. Wagner, Ein Grabaltar mit einer genealogischen Inschrift aus Kommagene, *Epigraphica Anatolica* 11, 1988, 81–96.
48. Nemrud-Dağ'a Yapılan Bir Keşif Seyahati ve Sonuçları, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 23–27 Mayıs 1988), Ankara 1989, 11–15.

49. Zur Identifikation einer Ortschaft und einer Büste. **ICBAPΔIA** = Isparta?, *Epigraphica Anatolica* 13, 1989, 125–126.
50. S. Ş. – J. Wagner, Das Grabmal von König Antiochos I. Von Kommagene auf dem Nemrud Dağ, *Antike Welt* 20/1, 1989, 55–58.
51. Nemrud-Dağ'da 1988 Yılı Jeofizik Ve Arkeoloji Araştırmaları, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Antalya 18–23 Mayıs 1989), Ankara 1990, 267–274.
52. Ein Bleigewicht aus Nikomedeia unter Kaiser Philippus und seinem Statthalter M. Aurelius Artemidorus, in: C. Bayburtluoğlu (ed.), *Akurgal'a Armağan – Festschrift Akurgal*, Ankara 1989, 309–316 (Anadolu [Anatolia] 22, 1981/1983).
53. Ein Bleigewicht aus Nikomedeia unter Kaiser Philippus und seinem Statthalter M. Aurelius Artemidorus, *Epigraphica Anatolica* 16, 1990, 139–146.
54. İznik (Nikaia) “Alamannia” (?) Rölyefi, X. Türk Tarih Kongresi / Xth Turkish Congress of History (Ankara, 22–26 Eylül 1986), Ankara 1990, 657–661.
55. Nemrud-Dağ 1989 Çalışmaları ve Genel Sorunlar, VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 28 Mayıs–1 Haziran 1990), Ankara 1991, 193–201.
56. **ΟΥΔΕΙΣ ΑΘΑΝΑΤΟΣ** in den Grabinschriften aus der Gegend von Germanikeia (Maraş) in Kommagene, in: H. Malay (ed.), *Erol Atalay Memorial*, İzmir 1991, 183–190 (Arkeoloji Dergisi Özel Sayı I).
57. **ἱεροθεσιον**“ aus der mißlichen Lage eines *hapax legomenon* befreit”?, *Epigraphica Anatolica* 17, 1991, 8.
58. Bemerkungen zu lykischen und pamphyliischen Inschriften, *Epigraphica Anatolica* 17, 1991, 113–138.
59. Inschriften aus Seleukeia am Kalykadnos (Silifke), *Epigraphica Anatolica* 17, 1991, 139–166.
60. Forschungen in Kommagene I: Epigraphik, *Epigraphica Anatolica* 18, 1991, 99–113.
61. Forschungen in Kommagene II: Topographie, *Epigraphica Anatolica* 18, 1991, 114–132.
62. Gegenwärtige Arbeiten zur Erforschung des Tumulus und der Denkmäler, in: G. Schuhmacher-Matthäus (ed.), *Nemrud-Dağ - Neue Methoden der Archäologie*, Bönen 1991, 27–30 (Begleitheft zur Sonderausstellung “Nemrud Dağ - Neue Methoden der Archäologie” des Westfälischen Museums für Archäologie und des Westfälischen Museumsamtes, Münster).
63. Tümülüs ve Anıtların Araştırılmasına Yönelik Halen Devam Eden Çalışmalar, in: G. Schuhmacher-Matthäus (ed.), *Nemrut Dağı. Arkeolojide Yeni Yöntemler*, Bönen 1991, 27–30.
64. Nemrud-Dağ Projesi: 1989/90 Araştırma Sonuçları, IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Çanakkale 27–31 Mayıs 1991), Ankara 1992, 303–310.
65. Statthalter der Provinzen Pamphylia-Lycia und Bithynia-Pontus in der Zeit der Statusänderung beider Provinzen unter Mark Aurel und Lucius Verus, *Epigraphica Anatolica* 20, 1992, 77–90.

66. Nemrud-Dağ Jeofizik Ölçümlerinin Arkeolojik Açidan Değerlendirmesi, X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 25–29 Mayıs 1992, 121–133.
67. S. Ş. – S. Durugönül, Begräbnisstätte einer Familie bei Nikaia, *Epigraphica Anatolica* 21, 1993, 55–60.
68. H. Yılmaz – S. Ş., Ein Kahlkopf aus Patara. Der Mime Eucharistos und ein Spruch von Philistion: “Über den Rest schweige ich: das ist der Zins des Lebens”, *Epigraphica Anatolica* 21, 1993, 77–91.
69. Ein Ehrenmonument für Hadrian und Sabina in Rhodiapolis, *Epigraphica Anatolica* 21, 1993, 92.
70. Piratenüberfall auf Teos Volksbeschluß über die Finanzierung der Erpressungsgelder, *Epigraphica Anatolica* 23, 1994, 1–40.
71. ALA[?]MANIA nicht “ALAMANNIA”. Zum epigraphischen Verständnis eines stets mißverstandenen historischen Reliefblockes von Iznik (Nikaia), *Epigraphica Anatolica* 23, 1994, 125–136.
72. H. Kalkan – S. Ş., Epigraphische Mitteilungen aus Istanbul I. Ein neues Bauepigramm der theodosischen Landmauer von Konstantinupolis aus dem Jahr 447, *Epigraphica Anatolica* 23, 1994, 145–156.
73. Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae Lyciae in Patara, *Lykia* 1, 1994, 130–135.
74. Nemrud-Dağ’daki Kiral Antiochos’a Ait Tapınaksal Mezar Tamamlanmamış Bir Anıt mı?, XI. Türk Tarih Kurumu Kongresi / XIth Turkish Congress of History (Ankara, 5–9 Eylül 1990), Ankara 1994, 333–341.
75. Anadolu Gerçeği ve Bugünkü Türk Toplumunu, *Cumhuriyet Gazetesi*, Bilim-Teknik Eki, Sayı 400, 19 Kasım 1994, 4–5.
76. H. Kalkan – S. Ş., Epigraphische Mitteilungen aus Istanbul II. Kreuzförmige Grabstelen aus Konstantinupolis, *Epigraphica Anatolica* 24, 1995, 137–148.
77. Studien zu den Inschriften von Perge I. Germanicus in Perge, *Epigraphica Anatolica* 24, 1995, 21–36.
78. Indices zu I. v. Arykanda (I. K. 48), *Epigraphica Anatolica* 24, 1995, 95–126.
79. Studien zu den Inschriften von Perge II. Der Gesandte Apollonios und seine Familie, *Epigraphica Anatolica* 25, 1995, 1–24.
80. Bau einer Säulenstraße in Attaleia (Pamphylien) unter Tiberius-Caligula?, *Epigraphica Anatolica* 25, 1995, 25–28.
81. Türkiye Geneline Eskiçağ Bilimleri ve Eskiçağ Tarihi Temel Bilimleri, *Arkeoloji Dergisi* 3, 1995, 203–214.
82. Perge Kentinin Kurucuları ve Plancia Magna, *Adalya* 1, 1996, 45–52.
83. Studien zu den Inschriften von Perge III. Marcus Plancius Rutilius Varus und C. Iulius Plancius Varus Cornutu Vater und Sohn der Plancia Manga, *Epigraphica Anatolica* 27, 1996, 115–126.
84. Kommagene-Nemrud Dağ Tümülsü, *Atlas Dergisi*, Ocak 1996, 50–60.
85. Ergänzung einer akephalen Inschrift aus Attaleia (M. Plancius Varus; SEG VI 650), *Epigraphica Anatolica* 28, 1997, 149–151.

86. R. Merkelbach – S. Ş. – J. Stauber, Kaiser Tacitus erhebt Perge zur Metropolis Pamphyliens und erlaubt einen Agon, *Epigraphica Anatolica* 29, 1997, 69–74.
87. Nemrud-Dağ Tümülüsü, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* vol. 2., İstanbul 1997, 1340.
88. Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ, in: N. Başgelen (ed.), *Tanrılar Dağı Nemrut*, İstanbul 1998, 36–44.
89. Nemrut Dağ Tapınak Mezarındaki Büyük Kült Yazıtı Çevirisi, in: N. Başgelen (ed.), *Tanrılar Dağı Nemrut*, İstanbul 1998, 31–35.
90. Perge Territoriumundaki Antik Varsak Yerleşimi: Lyrbotōn Kome-Elaibaris, in: *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu* (5–7 Haziran 1996 İstanbul), İstanbul 1999, 437–445.
91. Epigraphische Mitteilungen aus Antalya I. Inschriften aus Pamphylien und Lykien, *Epigraphica Anatolica* 31, 1999, 37–52 .
92. Tarihin İlginç Bir Tesadüf - A Strange Coincidence in History, *Arkeoloji ve Sanat* 89, 1999, 32–35.
93. Wasserbauten Justinians am unteren Sangarios in Bithynien, in: *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Atti II* (Roma, 18–24 settembre 1997), Roma 1999, 643–658.
94. Zeus Astrapaïos, römische Kaiser und ein Beamter. Eine Stele mit zwei Inschriften aus dem südlichen Gebiet von Nikaia, in: N. Başgelen – G. Çelgin – A. V. Çelgin (ed.), *Anatolian&Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıkioğlu*, İstanbul 1999, 217–225 (Anadolu ve Trakya Çalışmaları I).
95. Tarihi Açından Anadolu ve Türk Kimliği, *Olba* 2/1, 1999, 3–6.
96. N. E. Akyürek Şahin – S. Ş., Ein Meilenstein aus Tlos, *Klio* 98/2, 2000, 475–482.
97. Bauhistorisch-epigraphische Zeugnisse aus dem Theater von Perge, *Olba* 3, 2000, 199–209.
98. Kültürel Miras, Kültürel Kimlik ve Eskiçağ Bilimleri, *Cumhuriyet Gazetesi, Bilim-Teknik Eki*, Sayı 714, 25 Kasım 2000, 18–19.
99. Epigraphische Mitteilungen aus Antalya V. Olbia und einige andere Küstenorte bei Kemer in Westpamphylien, *Epigraphica Anatolica* 33, 2001, 145–167.
100. Pamfilya/Likya Sınır Kentleri: Olbia ve Diğerleri, S. Ş. – M. Adak (ed.), *Likya İncelemeleri 1*, İstanbul 2002, 9–32 (Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Dizisi 1).
101. Uydurma Bir Yorumun Düşündürdükleri, *Arkeoloji ve Sanat* 111, Kasım-Aralık 2002, 50–52.
102. J. Nollé – S. Ş., Personalia. Ekrem Akurgal – Ein Leben für die Erforschung des antiken Anatoliens, *Antike Welt*, 2003/1, 99–100.
103. Die Inschriften, W. Martini – H. Abbasoğlu (ed.), *Die Akropolis von Perge I. Survey und Sondagen 1994–1997*, Mainz 2003, 167–174.
104. Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia, in: I. Akbaygil – H. Inalcık – A. Oktay (ed.), *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, 1–23.

105. Iznik/Nikaia in Hellenistic and Roman Times, in: I. Akbaygil – H. Inalcık – A. Oktay (ed.), *Iznik Throughout History*, Istanbul 2004, 1–23.
106. S. Ş. – M. Adak, *Stadiasmus Patarensis*. Ein zweiter Vorbericht über das claudische Straßenbauprogramm in Lykien, in: R. Frei-Stolba (ed.), *Siedlung und Verkehr im römischen Reich. Römerstraßen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung. Akten des Internationalen Kolloquiums zu Ehren von H. E. Herzig von 28. und 29. Juni 2001 in Bern*, Bern 2004, 227–282.
107. M. Adak – S. Ş., Das römische Strassen- und Siedlungssystem in der lykischen Milyas (Elmalı Plateau), in: “Alle Wege führen nach Rom ...”. Internationales Römerstrassenkolloquium Bonn 25–27.6.2003, hrsg. v. Landschaftsverband Rheinand, Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege, Pulheim Brauweiler 2004, 87–100 (*Materialien zur Bodendenkmalpflege im Rheinland* 16).
108. M. Adak – S. Şahin, Das römische Strassen- und Siedlungssystem in der lykischen Milyas (Elmalı-Hochebene), *Gephyra* 1, 2004, 67–83.
109. M. Adak – S. Ş., Neue Inschriften aus Tlos, *Gephyra* 1, 2004, 85–105.
110. Bilim Üretmeyen Uygarlık Evrensel Değildir: Batı Uygarlığı ve Anadolu, *Arkeoloji ve Sanat* 118, 2004, 27–34.
111. J. Nollé – S. Ş., Vorwort/Önsöz, *Gephyra* 1, 2004, V–VIII.
112. Sahipsiz Kültür Miraslarımız. Nemrud Dağ, *Bilim ve Ütopya* 122, Ağustos 2004, 26–31.
113. M. Adak – N. Tüner Önen – S. Ş., Neue Inschriften aus Phaselis I, *Gephyra* 2, 2005, 1–20.
114. Bilim Üretmeyen Uygarlık Evrensel Değildir. Batı Uygarlığı ve Anadolu, *Toplumsal Tarih* 136, Nisan 2005, 38–47.
115. Sahipsiz Kültür Miraslarımız. Nemrud Dağ, *Sırtçantam* 1, Ocak 2005, 20–37.
116. Der Disput der Viri Docti über die Lykiarchie Gelöst? Dokumente von Lykiarchen aus der Familie der Dionysii aus Neisa, *Gephyra* 3, 2006, 29–47.
117. Die Bauinschrift auf dem Druckrohraquädukt von Delikkemer bei Patara, in: C. Schuler (ed.), *Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz. Akten des internationalen Kolloquiums München, 24.–26. Februar 2005*, Wien 2007, 99–109 (*Denkschriften der phil.-hist. Klasse 354 = Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris* 25).
118. Zwei Holzfaeller und der Wald in der Kartapis bei Neisa, *Gephyra* 4, 2007, 37–45.
119. Kaiserbauten und Kaiserehrungen in Patara, in: E. Winter – F. Biller (ed.), *Vom Euphrat bis zum Bosphorus Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertem zum 65. Geburtstag*, Bonn 2008, 597–610 (*Asia Minor Studien* 65).
120. Der neronische Leuchtturm und die vespasianischen Thermen von Patara, *Gephyra* 5, 2008, 1–32.
121. Patara Deniz Feneri. Eleştiriye Eleştiri, in: O. Tekin (ed.), *Ancient History, Numismatics and Epigra-*

- phy in the Mediterranean World. Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atan and in honour of Nezahat Baydur, Istanbul 2009, 331–344.
122. Parerga zum Stadiasmus Patarensis (1): Überlegungen zur Strecke 3 von Sidyma nach Kalabatia, *Gephyra* 6, 2009, 101–112.
 123. Kragos Oros, Titanis Petra und der Apollontempel von Patara. Lokalisierungsversuche in der historischen Geographie Lykiens, in: E. Olshausen – V. Sauer (ed.), *Die Landschaft und die Religion. Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums 9*, 2005, Stuttgart 2009, 337–352 (*Geographica Historica* 26).
 124. Bilim ve Bilirbilmezlik Üzerine Notlar I: Patara’da “Likya Birliği Meclis Binası” Diye Bir Yapı Yoktur, *Arkeoloji ve Sanat* 134, 2010, 175–180.
 125. Bilim ve Bilirbilmezlik Üzerine Notlar II: 1. Orta Likya’da Köybaşı Antik Yerleşimi: Yazıt ve Coğrafi Konumuna İlişkin Anlamsız Bir Çalışma; 2. Myra ve Andriake: Bilimsel Temeli Olmayan, Kazı Amaçlı “Ön-Düşünceler”, *Arkeoloji ve Sanat* 135, 2010, 141–152.
 126. Ekklesiasterion und Bouleuterion von Perge: Baustiftungen des Brüderpaares Demetrios und Apollonios unter den Flaviern, in: F. Naumann-Steckner – B. Paffgen – R. Thomas (ed.), *Zwischen Orient und Okzident. Festschrift für Hansgerd Hellenkemper*, Berlin 2010, 643–654 (*Kölner Jahrbuch* 43).
 127. Parerga zum Stadiasmus Patarensis 3: Die Inschrift von Köybaşı in Zentrallykien, *Gephyra* 7, 2010, 137–152.
 128. Parerga zum Stadiasmus Patarensis 4: Mikron Oros Akarassos in Milyas, *Gephyra* 7, 2010, 153–159.
 129. Korrektur zu den Bau- und Widmungsinschriften des Ekklesiasterions und Bouleuterions von Perge, *Gephyra* 7, 2010, 161–163.
 130. Stadiasmus Patarensis. Likya’nın Roma Yolları, *Arkeoloji ve Sanat* 136, 2011, 89–128.
 131. Parerga zum Stadiasmus Patarensis 5: STR 59 und Daseia von Bonda, *Gephyra* 8, 2011, 55–63.
 132. Neisa’daki (Lykia) Kartapis Ormanı’nın İki Tahtacısı, in: *Antikçağ Yazıları 1*, Istanbul 2012, 1–12 (*Akron* 1).
 133. Nochmal über die Lykiarchie, *Gephyra* 9, 2012, 119–123.
 134. Marmor Numidicum in Perge unter Domitian, *Gephyra* 9, 2012, 41–50.
 135. Kültürel Miras ve Algılanması Sorunu, in: *Antikçağ Yazıları 2*, Istanbul 2012, 1–16 (*Akron* 2).
 136. Kragos Oros, Titanis Petra ve Patara Apollon Tapınağı. Lykia’nın Tarihi Coğrafyasında Bir Lokalizasyon Denemesi, in: *Antikçağ Yazıları 3*, Istanbul 2012, 1–28 (*Akron* 3).
 137. Parerga zum Stadiasmus Patarensis 9. Kaunisch-lykische Frage, *Gephyra* 10, 2013, 32–37.
 138. Parerga zum Stadiasmus Patarensis 10: Teimarchi aus Arneai, *Gephyra* 10, 2013, 38–49.
 139. Philopator-Titulatur für Mithradates II von Kommagene. Eine kleine Korrektur zu EA 44, 2011 (2012), 55–63 und ZPE 184, 2013, 199–201, *Gephyra* 10, 2013, 163–165.

140. Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri, in: Eskiçağ Yazıları 4, İstanbul 2013, 1–30 (Akron 6).
141. Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri, in: Eskiçağ Yazıları 5, İstanbul 2013, 1–16 (Akron 7).
142. Bir Atama Vesilesiyle Türkiye'de Klasik Filolojinin Dünü, Bugünü ve Geleceği Üzerine Düşünceler, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 145, 2014, XIX–XXVIII.
143. Bilim ve Bilirbilmezlik Üzerine Notlar III. 1. Reaksiyonu Vukuatından Beter; 2. İncil, Kilise ve Laodikeia; 3. “Tanrının Gözleri”!; 4. “Patara Caput Gentis Lyciae”; 5. Patara Su Yapıları ve Yazıtlar, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 146, 2014, 118–146.
144. Spätrömisch-frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien, in: A. Rhoby (ed.), Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies, Wien 2015, 177–185.
145. The “Lykiarkhes” question, Gephyra 11, 2014 [2015], 1–13.

SENCER ŞAHİN: BİLİME ADANMIŞ BİR HAYAT

Sencer Şahin Armağan ve Anı kitaplarına karşı eleştirel bir tutum içindeydi. Zira aslında çok da hak etmeyen kişilere de bu onurun bahşedildiğini düşünmekteydi. Özellikle Türkiye’de ve son on yılda bu tür yayınlarda görülen enflasyon onun çıkarımını doğrulamış gözükmetedir. Bu nedenle de kendisi için bir Armağan/Anı Kitabı istemediğini her vesilede dile getirmişti. Bu dileğine rağmen öğrencileri 75. yaşını ona adanmış bir yayınla kutlamaya karar verdiler.

Ne acı bir kader ki, Sencer Şahin kendi anısına hazırlanan bu kitabın yayımlandığını artık göremeyecek. Uzun süredir savaştığı akciğer rahatsızlığına bağlı olarak 16.10.2014 günü aramızdan ayrıldı. Aslında bir armağan kitabı olarak tasarlanan bu eserin redaksiyon süreci onun rahatsızlığı esnasında neredeyse tamamlanmış durumdaydı. Ne yazık ki bu eser bu büyük bilim insanı için şimdi bir anı kitabı olarak yayımlanmaktadır. Aşağıdaki satırlar onun 75 yıllık hayat hikâyesinin önemli dönemeçlerini vurgulamak ve bilimsel faaliyetlerinin değerini ortaya koymak amacını taşımaktadır.

Sencer Şahin 11.05.1939 tarihinde sağlık memuru Ahmet Şahin ile Nadire’nin (kızlık soyadı Türker) ikinci çocukları olarak Elbistan’da dünyaya geldi. Şahin’in dört küçük kardeşe daha sahip olduğu bu geniş aile, baba düzenli aralıklarla sürekli tayin (daha doğru bir ifadeyle sürgün) edildiğinden aynı yerde uzun süre ikamet imkânı bulamıyordu. Bu tayin/sürgünlerin nedeni babanın merkezi otoriteyle sürekli sorun yaşamasına yol açacak şekilde her türlü konformizmi reddeden direngen karakterinde yatmaktaydı. Bu nedenle ailenin kaderine her daim Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun az gelişmiş, taşra kent ve kasabaları düşmüş, buna bağlı olarak Sencer Şahin gençlik yıllarını Lice (Diyarbakır), Pertek (Elazığ), Iliç (Erzincan), Refahiye (Erzincan) ve Erzurum’da geçirmiştir. Bir ara İzmir’de akrabalarının yanında devam ettiği lise eğitimini ise 1960 yılında Konya’da tamamlamıştır.

Sencer Şahin’in Klasik Antikite’ye ilgisi ise, hayatının dönüm noktası olarak tanımladığı askerlik hizmeti (1960–1962) sırasında doğmuştur. Bu sırada dönemin hükümeti yaptığı bir reformla eğitim becerisine sahip lise mezunlarına askerlik yükümlülüklerini ilkökul öğretmenleri olarak da yerine getirebilme hakkı tanımıştı. Böylece ülkenin az gelişmiş bölgelerine eğitim olanağı sağlanabilecekti. Sencer Şahin öğretmen olarak Niğde’nin geri kalmış bir köyü olan Germiyan’a (bugün Pınarcık) gönderildi. Daha önce aynı görevde bulunan selefinin tavsiyesiyle genç asker, valizini çoğunu Antik Dönem’e ait eserlerin oluşturduğu Klasik’lerin çevirileriyle doldurmuştu. 1939 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in önderlik ettiği reform programı çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan bu eserlerin büyük bölümü Fransızca çevirilerinden Türkçeleştirilmişti ve oldukça ucuza satın alınabilmekteydi. Bitirdiği her kitapla Antik Edebiyata hayranlığı kat ve kat artan genç köy öğretmeni Mousa’sını ve hayatına anlam katacak güdüyü bu geri kalmış köyde bulmuştu. Bu Klasikler’i orijinallerinden okuyabilme arzusu da yine burada doğmuştu.

Her ne kadar ebeveynleri en büyük oğullarının makine mühendisi olduğunu görmek isteseler de, o yükseköğrenimini Eskiçağ Bilimleri üzerine yapmaya karar vermişti. Böylece 1962–1963 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde Klasik Filoloji, Eskiçağ Tarihi ve Klasik Arkeoloji sahalarında eğitim almak üzere Ankara Üniversi-

tesi'ne kayıt yaptırmıştır. Sencer Şahin'in Ankara Üniversitesi tercihi de bilinçliydi. Zira bu üniversitenin Klasik Filoloji Bölümü kendi alanında bir ilki temsil ediyordu ve Atatürk'ün bir prestij projesi olarak kurulmuştu. Bölümün ilk öğretim üyesi, Yahudi kökenli eşinden boşanmayı reddetmesi üzerine 1935 yılında sürgün hayatını tercih eden Georg Rohde idi. Rohde'nin 1949 yılında Almanya'ya geri dönmesinin ardından bölüm başkanlığını İtalya'da eğitim gören hümanist Suat Sinanoğlu devralmış, kardeşi Samim Sinanoğlu ise Latin anabilim dalı başkanı olmuştu. Eğitimini finanse etmek için postanede telgraf memuru olarak çalışan Sencer Şahin aynı zamanda Roma Tarihi sahasında seçkin bir yere sahip Halil Demircioğlu'nun, ayrıca önde gelen arkeologlardan biri olarak uluslararası bir üne sahip olan Ekrem Akurgal'ın da derslerini takip etmiştir. Gerçek bir Klasik Filoloji temalı teziyle («Sokrates'in Ölümü») lisans eğitimini tamamladıktan sonra 1967 yılı sonbaharında yurt dışında doktora eğitimi için burs tahsis eden Milli Eğitim Bakanlığı'nın sınavına girmiştir. Bursa hak kazanmasının ardından eğitimini hangi ülkede alması gerektiği sorusu hâsıl olunca, hocası Suat Sinanoğlu ondan eğitimini İtalya'da sürdürmesini ve Klasik yazarlara yoğunlaşmasını istemişti. Sorunlara pratik yaklaşan Ekrem Akurgal ise onu epigrafiye yönlendirmiş ve tavsiyesini Yunan-Roma yazıtlarını çalışabilecek tek bir Türk epigraf bile bulunmamasıyla temellendirmiştir. Sencer Şahin bu tavsiyeyi bütün yaşamı boyunca tutarlı bir şekilde takip etmiş ve ülke tercihinin Almanya'dan yana kullanmıştır. Bunun üzerine 1968 yılında Almanya'ya gitmiş ve ilk yılını Goethe Enstitüsü'nün farklı birimlerinde Almanca öğrenmeye ayırmıştır. Bu süre zarfında doktora danışmanı aramaya da başlamıştır. Aklında Heidelberg Üniversitesi'nde ders veren ve o sırada Pergamon yazıtları üzerinde çalışmalarını sürdüren, ayrıca Eskiçağ tarihçisi ve epigraf olarak uluslararası saygınlığa sahip olan Christian Habicht vardır. Ne var ki Sencer Şahin'in hala Almanca kursuna devam ettiği sırada Habicht Eski Kıta'nın siyasi gelişmelerinden duyduğu bıkkınlıkla Princeton Üniversitesi'nden (ABD) aldığı daveti kabul etmiştir. Malum olduğu üzere Şahin ile danışmanı olmasını arzuladığı Habicht arasındaki ilişki 20 yıl kadar sonra, Şahin'in yayımı bir türlü yapılmayan bir dizi yazıtı (1950'li yıllarda Louis Robert tarafından kopyalanan) epigrafi camiasının bu kötü alışkanlığına dikkat çekmek üzere yayımlamasıyla bozulacaktır.

Doktora çalışmasını danışmanlığında yürütme hayalinin Habicht'in Princeton'a gitmesiyle gerçekleşemesi üzerine Şahin 1969 yılında Münster'e yerleşmiş ve danışmanı olarak 1930'lu yıllardan itibaren Bithynia ve Kommagene'de epigrafik araştırmalar yürütmekte olan Friedrich Karl Dörner'i seçmiştir. Dörner öğrencisine Bithynia Yarımadası'nda başlattığı çalışmalara devam etmesini salık vermiştir. Bunun üzerine Şahin ilk yüzey araştırmalarını 1970–72 yıllarında Nikomedeia ve teritoryumunda yürütmüştür. Burada ulaştığı sonuçları 1973 yılı sonbaharında tamamladığı «Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt» başlıklı doktora tezinde derlemiştir. Bu erken dönem çalışmasında dahi ileriki araştırmalarında önemli bir yer tutacak olan tarihsel coğrafya ve topografya sahalarında hali hazırda önemli saptamalarda bulunmuştur.

Doktora çalışmasını müteakiben Türkiye'ye dönüş planından 1971 yılında evlendiği eşi Mualla'ya doktorların böbrek rahatsızlığı teşhisi koymaları üzerine vazgeçmek zorunda kalmıştır. Zira o dönemde Türkiye'de modern hemodiyaliz gereçleri bulunmamaktadır.

Şahin 1974–1976 yılları arasında Heinrich-Herz Vakfı'ndan bir burs kazanmış ve bu sayede hem Bithynia hem de İonia'daki araştırmalarını Münster Üniversitesi'nde sürdürebilme imkânı bulmuştur. Bu arada her yıl buraya yaptığı araştırma gezilerinde yüzlerce yazıt kopyaladığı ve bunları IK serisinin birçok bandında bilim dünyasına tanıttığı Nikaia *metropolis*'inin ve geniş teritoryumunun epigrafik açıdan oldukça bereketli bir bölge olduğu ortaya çıkmıştır. 1978 yılında yayımlanan «Bithynischen Studien/Bithynia İncelemeleri» adlı eseri 1981 yılında Ankara Üniversitesi tarafından doçentlik çalışması olarak kabul edilmiştir.

Şahin'in epigrafi araştırmaları, 1976 yılında Köln Üniversitesi'nde ona kadro imkânı sağlayan Reinhold

Merkelbach ile yolunu kısa süre içinde kesiştirmiştir. Merkelbach 1970'li yılların başında «Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien (IK)» üst başlığı altında Anadolu kentlerinden yazıtların külliyatlarını oluşturma projesini hayata geçirmiş ve Şahin'den Anadolu'lu biri olarak bölgenin epigrafik belgelerine ulaşma imkânı sağlamasını beklemiştir. Şahin bu beklentiyi boşa çıkarmamıştır. Merkelbach'la kurulan bu verimli iş birliği onun Şahin'in araştırma seyahatlerine beraberinde götürdüğü öğrencilerinin birer epigraf olma yolundaki eğitim süreçlerine belirgin bir şekilde yansımıştır. Bu seyahatler sayısız IK bandının (Kios, Prusias ad Hypium, Prusa ad Olympum, Klaudiupolis, Selge vs.) da kaynağı olmuştur. 2003 yılına kadar editörleri arasında bulunduğu IK serisinde Şahin'in bizzat kendisi tarafından ise Bithynische Studien/Bithynia İncelemeleri, Nikaia, Arykanda ve Perge bantları yayımlanmıştır. Yine bu yıllarda birkaç Türk bilim insanını da (bunların arasında Ender Varinlioğlu ve Mustafa Hamdi Sayar anılabilir) epigrafiyle tanıştırmıştır.

1983 yılında kurulan ve Şahin'in, Türkiye'ye dönüşüne kadar editörleri arasında bulunduğu «Epigraphica Anatolica» süreli yayını da Merkelbach'la kurulan işbirliğinin ürünüdür. Şahin bu süreli yayında da çok sayıda önemli makale yayımlamıştır. 1980'li yıllar Şahin'in bilimsel kariyerinin doruk noktası kabul edilebilir. Zira araştırma sahası bu dönemde Ege kıyılarından (Erythrai, Teos, Ephesos vs.) Fırat Havzası'na kadar uzanmıştır. Yeni epigrafik belgelerin kopyalanması Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün günümüzde bu kadar geniş kapsamda artık verilmeyen ve ona birçok antik bölgede birden (Bithynia, Lykia, Pamphylia, Pisidia, Phrygia ve Kommagene) çalışma imkânı sunan cömert izni sayesinde mümkün olmuştur.

1986 yılında Şahin'e «Stifterverbandes für die deutsche Wissenschaft» tarafından Köln Üniversitesi'nde «Stiftungsprofessur» kadrosu temin edilmiştir. Bu kadro ona kendini tamamen epigrafi araştırmalarına adanma imkânı sunmuş olsa da Şahin, eşi Mualla'nın 1989 yılındaki erken vefatının ardından Türkiye'ye geri dönme kararı almıştır. Onun dile getirdiği şekliyle bu kararındaki amaç eğitim ve araştırmada hala geri kalmış durumda bulunan memleketinde epigrafiyi bir bilim dalı olarak inşa etmek ve öğrenciler yetiştirmektir. Bu planı kökleşmiş üniversitelerde hayata geçirmek daha zor olacağından amacını henüz yeni kurulmuş bir taşra üniversitesinde gerçekleştirmeye karar vermiştir. Nihai dönüş Akdeniz Üniversitesi'nden kadro teklifi aldığı 1995 yılına gecikmiş olsa da ertesi yıl bu üniversitede «Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri» bölümünü kurmuştur.

Bunu, inşa sürecinin bürokratik engeller ve birçok akademisyenin anlayışsızlıklarıyla mücadele etmek zorunda olduğu ve bu nedenle tam bir kendini adama gerektiren meşakkatli yılları takip etmiştir. Yeni bölüm için çizdiği çerçeve oldukça geniştir: Klasik Filoloji ve Eskiçağ Tarihi çatısı altında hem eğitime hem de araştırmalara katkı sağlayacak «epigrafi», «nümizmatik», «tarihsel coğrafya», «papiroloji» ve «Bizantinoloji» gibi bir dizi bağımsız alt dal kurulmalıydı. Köln Üniversitesi Eskiçağ Bilimleri kürsüsünün kuruluş şemasını örnek aldığı bu planı, adı geçen uzmanlık sahalarında yetkin öğretim üyelerinin eksikliği nedeniyle ancak kısmen gerçekleştirebilmiştir. Yerli arkeologlarla işbirliği de kimi zaman mahkemelere kadar taşınan kişisel anlaşmazlıklar nedeniyle arzu edilen düzeyde kurulamamıştır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Sencer Şahin sadece birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde çarkları işleyen bir bölüm kurmayı ve onun bilimsel çalışmalarını devam ettirecek kayda değer sayıda öğrenci yetiştirmeyi başarabilmiştir. Bu sonuç onun akademik kariyerinin en önemli başarısı olarak değerlendirilebilir.

Şahin bir eğitimci olaraksa katı ilkelere sahip bir hocaydı. Öğrencilerinden, Klasik dillerle daha üniversite eğitimleri öncesinde tanışan batılı muadilleriyle aralarındaki mesafeyi kapatabilmeleri için günde 16 saat Yunanca ve Latince çalışmalarını beklerdi. Bu hususta azim ve sebat gösteren öğrencilerini mümkün olan her yoldan destekler, buna karşın tembel ve yetersiz öğrencilere karşı merhamet göstermezdi.

Şahin epigraf olarak muazzam bir disiplin ve özveriyle yürüttüğü işini, önemsiz gözüken fragmanlar da

dâhil olmak üzere yazıtların derlenmesi ve yayımlanması aracılığıyla bunlardan kendi sentez ve sinopsislerini çıkaracak diğer araştırmacılar için malzeme sunacak ve böylece bilimsel bilginin ilk kaynağı olacak «temel araştırma» şeklinde tarif etmekteydi. Dolayısıyla kendi faaliyet alanı için bu tür sentezleri uygun bulmuyordu. Başka bir ifadeyle ikinci dereceden önemli epigrafik belgeleri bir tarafa bırakıp sadece daha önemli buldukları tekil belgeleri irdelemeye yoğunlaşan araştırmacılara karşı pek de sempati beslemiyor ve bunları «kaymak yiyiciler» olarak tanımlıyordu.

Onun boyun eğmez karakteri Türkiye'deki bürokrasi ve kemikleşmiş akademik yapıyla derin sorunlar yaşamasına yol açmıştır. Şahin resmi otoritenin hatalarını kamuoyu önünde ifşa etmekten asla çekinmemiş, hatta Kültür bakanını resmi bir mektupta eleştirmeyi bile göze almıştır. Bu tutum araştırma izninin uzun süre engellenmesini de sağlayacak birçok düşman kazandırmıştır ona.

Şahin belgelerin kendisine de büyük saygı göstermekteydi. Bu nedenle belgeleri veya tarihi verileri bilgi eksikliğiyle yanlış yorumlayan akademisyenlerle (çoğunlukla arkeologlarla) ciddi bilimsel tartışmalara girmiştir. Anadilinde ve iğneleyici bir üslupla kaleme aldığı pek çok makalede onların bilgisizliklerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Onun son büyük araştırma projesi, Stadiasmus Patavensis (Patara Yol Kılavuz Anıtı) temelinde Antalya'nın geniş il sınırları içindeki yol ve yerleşim sistemlerinin epigrafik ve tarihi coğrafi açılardan araştırılmasıydı. Bundan yaklaşık 20 yıl önce onunla ilk karşılaşmamız kendi adıma unutulmaz bir deneyimdi. Beni Münster'de evinde ağırlamış ve orada Stadiasmus'un karton kutulardan büyük bir özenle meydana getirdiği modelini göstererek beni Türkiye'deki planlarını gerçekleştirmekte destek olmaya davet etmişti. Takip eden yıllarda birlikte gerçekleştirdiğimiz sayısız araştırma gezisi Lykia ve komşu bölgelerin tarihsel coğrafyasına dair pek çok sorunun çözülmesini sağlamıştır. Biz gençlerin hem insan hem de akademisyen olarak ona çok şey borçlu olduğumuz kuşku götürmez bir gerçektir. Huzur içinde yatsın!

Antalya, Aralık 2014

Mustafa Adak

SENCER ŞAHİN: EIN LEBEN FÜR DIE WISSENSCHAFT

Festschriften stand Sencer Şahin kritisch gegenüber. Er war der Meinung, dass diese Ehre auch Personen zuteilwird, die es eigentlich nicht verdienen. Die inflationäre Zunahme von Veröffentlichungen dieser Art in den letzten Jahren gerade in der Türkei scheint seine Einstellung zu bestätigen. Daher hat er gelegentlich die Ansicht geäußert, dass er für sich selbst keine Festschrift wünsche. Dennoch haben seine Schüler sich dafür entschieden, sein 75. Lebensjahr mit einer ihm gewidmeten Publikation zu feiern.

Es ist eine traurige Fügung des Schicksals, dass Sencer Şahin das Erscheinen des vorliegenden Buches nicht mehr miterlebt. Er starb am 16.10.2014 völlig unerwartet an den Folgen einer Lungenentzündung. Bei seinem Tod war die Redaktionsarbeit an seiner Festschrift nahezu abgeschlossen. Nun erscheint sie als Gedenkschrift für diesen bedeutenden Gelehrten. Die folgenden Zeilen dienen dazu, wichtige Stationen seines Lebens hervorzuheben und seine wissenschaftlichen Leistungen zu würdigen.

Geboren wurde Sencer Şahin am 11.05.1939 in Elbistan (Maraş) als das zweite Kind des Gesundheitsbeamten Ahmet Şahin und seiner Ehefrau Nadire (geb. Türker). Sesshaft wurde die Großfamilie (es folgten fünf Geschwister nach) nirgends, da der Vater in regelmäßigen Abständen versetzt wurde. Das mag am nonkonformistischen Naturell des Vaters gelegen haben, welches ihm Probleme mit der Obrigkeit und damit auch immer wieder Versetzungen in rückständige Provinzstädte im Osten des Landes einbrachte. Sencer Şahin verbrachte deshalb seine Jugendjahre in Lice (Diyarbakır), Pertek (Elazığ), Iliç (Erzincan), Refahiye (Erzincan) und Erzurum. Das Gymnasium besuchte er zeitweise bei Verwandten in Izmir und legte das Abitur in Konya ab (1960).

Die Hinwendung zur klassischen Antike kam während seines Militärdienstes (1960–1962), den er als einen wichtigen Wendepunkt in seinem Leben betrachtete. Zu den Reformen der damaligen Regierung gehörte es, Abiturabgänger mit didaktischen Fähigkeiten während ihrer Militärzeit als Grundschullehrer einzusetzen. Damit sollte Bildungshilfe in abgelegenen Landesteilen geleistet werden. Sencer Şahin wurde als Dorflehrer nach Germiyan (heute Pınarcık), ein abgelegenes Dorf in der Provinz Niğde, geschickt. Dem Rat eines Vorgesetzten folgend, packte der junge Rekrut in seinen Koffer Bücher mit Übersetzungen von Klassikern vornehmlich der Antike. Diese waren im Rahmen des Reformprogramms, das der Kulturminister Hasan Ali Yücel 1939 eingeleitet hatte, meist aus dem Französischen nachübersetzt worden und waren günstig zu erwerben. In diesem abgelegenen Ort fand der junge Dorflehrer die nötige Muse und den Geschmack an der antiken Literatur. Hier entstand der Wunsch, diese Klassiker auch im Original zu lesen.

Obwohl die Eltern es gern gesehen hätten, dass ihr ältester Sohn Maschinenbauingenieur wird, entschloss sich dieser, Altertumswissenschaften zu studieren. Er immatrikulierte sich im Wintersemester 1962/63 an der Universität Ankara in den Fächern Klassische Philologie, Alte Geschichte und Klassische Archäologie. Die Wahl der Universität war bewusst getroffen, da das Institut für Klassische Philologie das erste seiner Art in der Türkei war und als Prestigeprojekt Atatürks galt. Der erste Lehrstuhlinhaber war Georg Rohde, der 1935 ins Exil ging, nachdem er sich geweigert hatte, sich von seiner jüdisch-stämmigen Frau zu scheiden. Rohde war schon 1949 nach Deutschland zurückgekehrt; seinen Lehrstuhl hatte der in Italien ausgebildete Humanist Suat Sinanoğlu übernommen, während dessen Bruder Samim Sinanoğlu die lateinische Abteilung leitete. Sencer Şahin, der nebenher bei der Post als Telegramm-Beamter arbeitete, um sein Studium zu finanzieren, besuchte auch die Vorlesungen von Halil Demircioğlu, der in römischer Geschichte führend war, als auch von Ekrem Akurgal, der als einer der führenden Archäologen einen hohen internationalen Ruf genoss. Nach Abschluß des Staatsexamens über ein «echt» klassisches Thema («Der Tod des Sokrates») nahm Sencer Şahin im Herbst

1967 an der Prüfung des Erziehungsministeriums teil, das Dissertationsstipendien ins Ausland vergab. Als er das Stipendium erhielt, stellte sich die Frage, in welches Land er sich begeben sollte. Sein Lehrer Suat Sinanoğlu wollte, dass Şahin sein Studium in Italien fortsetzte und sich auf klassische Autoren konzentrierte. Der eher praktisch ausgerichtete Archäologe Akurgal hingegen verwies ihn auf die Epigraphik und rechtfertigte seine Begründung damit, dass es keinen einzigen türkischen Epigraphiker gebe, der die griechisch-römischen Inschriften bearbeiten könne. Diesen Rat hat Şahin sein ganzes Leben lang konsequent befolgt und sich für Deutschland entschieden. Im März 1968 dort angekommen, musste er zunächst ein Jahr in verschiedenen Goethe-Instituten Deutschkurse belegen. In dieser Zeit sah er sich nach einem Betreuer um. Ihm schwebte der in Heidelberg lehrende Christian Habicht vor, der damals an den Inschriften von Pergamon arbeitete und der sich als Althistoriker und Epigraphiker international etabliert hatte. Doch verließ Habicht aus Überdruß über die politischen Verhältnisse den Alten Kontinent und nahm einen Ruf nach Princeton (USA) an, als Şahin noch Deutschkurse besuchte. Bekanntlich hat sich das Verhältnis zwischen Şahin und seinem «Wunschbetreuer» Habicht zwei Dezennien später verdunkelt, als ersterer einige längst fällige (in den 1950er Jahren von Louis Robert kopierte) Inschriften veröffentlichte, um auf einen Missstand in der epigraphischen Zunft hinzuweisen.

Schließlich ließ sich Şahin 1969 in Münster nieder und wählte als Betreuer Friedrich Karl Dörner, der seit den 1930er Jahren in Bithynien und Kommagene epigraphische Forschungen durchgeführt hatte. Dörner empfahl seinem Schüler, dessen auf der bithynischen Halbinsel begonnenen Arbeiten fortzusetzen. Erste Feldforschungen führten Şahin 1970–72 nach Nikomedeia und dessen Territorium. Seine Beobachtungen fasste er in seiner im Herbst 1973 eingereichten Dissertation «Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (Izmit) und in der Umgebung der Stadt» zusammen. Hier finden sich bereits wichtige Beobachtungen zur historischen Geographie und Topographie, die in seinen künftigen Arbeiten einen wichtigen Platz einnehmen sollten.

Die geplante Rückkehr in die Türkei musste aufgegeben werden, als Ärzte bei seiner Gattin Mualla, mit der er seit 1971 verheiratet war, eine Nierenkrankheit diagnostizierten. Von einer Rückkehr wurde dem Ehepaar abgeraten, da in der Türkei moderne Hämodialyse-Geräte fehlten.

Şahin erhielt 1974–1976 von der Heinrich-Hertz-Stiftung ein Stipendium und konnte von der Universität Münster aus seine Arbeiten in Bithynien sowie in Ionien fortführen. Inzwischen hatte sich die Metropole Nikaia mit ihrem großen Hinterland als ein fruchtbares Gebiet erwiesen, wo Şahin bei jährlichen Reisen Hunderte von neuen Inschriften aufnahm, die er in mehreren Bänden der IK-Reihe der Wissenschaft zugänglich machte. Seine 1978 erschienenen «Bithynischen Studien/Bithynia Incelemeleri» wurden 1981 von der Universität Ankara als Habilitationsschrift angenommen.

Şahins epigraphische Forschungen brachten ihn bald mit Reinhold Merkelbach zusammen, der ihm 1976 an der Universität Köln eine Forschungsstelle verschaffte. Merkelbach hatte Anfang der 1970er Jahre das Forschungsprojekt «Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien» (IK) ins Leben gerufen und erhoffte von Şahin, dass dieser als Einheimischer Zugang zu den epigraphischen Dokumenten des Landes verschaffte. Diese Erwartung hat Şahin erfüllt. Die fruchtbare Zusammenarbeit mit Merkelbach manifestierte sich auch in der Ausbildung von Merkelbach-Schülern zu Epigraphikern, mit denen Şahin Forschungsreisen in die Türkei unternahm. Aus diesen Reisen sind mehrere IK-Bände hervorgegangen (Kios, Prusias ad Hypium, Prusa ad Olympum, Klaudiupolis, Selge). Şahin selbst veröffentlichte in der IK-Reihe, in dessen Herausgebergremium er bis 2003 war, die Inschriftenbände Bithynische Studien, Nikaia, Arykanda und Perge. In diesen Jahren machte er auch einige türkische Wissenschaftler mit der Epigraphik vertraut (namentlich zu nennen sind Ender Varinlioglu und Mustafa Hamdi Sayar).

Aus der Zusammenarbeit mit Merkelbach ging auch die 1983 gegründete Zeitschrift «Epigraphica Anatolica» hervor, zu deren Herausgebern Şahin bis zu seiner Rückkehr in die Türkei gehörte. Hier hat er eine Vielzahl von wichtigen Artikeln veröffentlicht. Die 1980er Jahre können als Akme Şahins gelten. Sein Arbeitsgebiet reichte von der Ägäisküste (Erythrai, Teos, Ephesos etc.) bis zum Euphrat (Kommagene). Die Aufnahme neuer epigraphischer Dokumente wurde durch eine von der Antikenverwaltung großzügig verliehene Erlaubnis ermöglicht, welche ihm die Arbeit in mehreren antiken Gebieten (Bithynien, Lykien, Pamphylien, Pisidien,

Phrygien und Kommagene) gestattete und die heutzutage in diesem Umfang nicht mehr verliehen wird.

1986 wurde Şahin an der Universität Köln eine Stiftungsprofessur des Stifterverbandes für die deutsche Wissenschaft verliehen. Obwohl ihm diese Position die Möglichkeit verschaffte, sich voll der epigraphischen Forschungen zu widmen, entschied sich Şahin nach dem 1989 erfolgten, frühen Tod seiner Frau Mualla in die Türkei zurückzukehren. Sein erklärtes Ziel war es, in seiner in Lehre und Forschung noch rückständigen Heimat Epigraphik als Wissenschaft ausbauen und Schüler ausbilden. Da solche Pläne in etablierten Universitäten schwerer durchsetzbar waren, entschied er sich dafür, seine Ziele in einer erst neu gegründeten Provinzuniversität umzusetzen. Die endgültige Rückkehr verzögerte sich bis ins Jahr 1995, in welchem er einen Ruf an die Universität Antalya annahm und im darauffolgenden Jahr das «Institut für Alte Sprachen und Kulturen» gründete.

Es folgten harte und aufopferungsvolle Jahre des Aufbaus, die immer wieder auf bürokratischen Widerstand und bei vielen Akademikern auf Unverständnis stießen. Der Rahmen, den er für das neue Institut setzen wollte, war groß: Es sollten unter der Obhut der «Klassischen Philologie» und der «Alten Geschichte» eine Reihe selbständiger Abteilungen wie «Epigraphie», «Numismatik», «Historische Geographie», «Papyrologie» und «Byzantinologie» gegründet werden, die sowohl in Lehre wie auch in Forschung voll zum Einsatz kommen sollten. Dieser Plan, für den er das Institut für Altertumskunde der Universität Köln als Vorbild nahm, hat sich nicht zuletzt aus Mangel an kompetenten Vertretern dieser Fachrichtungen nur teilweise erfüllt. Auch die erhoffte Zusammenarbeit mit den örtlichen Archäologen scheiterte an persönlichen Differenzen, die teilweise sogar vor Gericht ausgetragen wurden.

Sencer Şahin ist es gelungen innerhalb nur weniger Jahre ein funktionierendes Institut aufzubauen und eine beachtliche Zahl an Schülern auszubilden, die seine wissenschaftliche Arbeit fortsetzen werden. Dies wird man ihm als die größte Leistung seiner akademischen Laufbahn anrechnen dürfen.

Als Lehrer war Şahin besonders streng. Von den Studenten erwartete er ernsthaft, dass sie jeden Tag 16 Stunden Griechisch und Latein lernten, um den Abstand zu den Mitkommilitonen in den westlichen Ländern, die bereits in ihrer voruniversitären Ausbildung mit klassischen Sprachen vertraut wurden, zu verringern. Fleißige Studenten hat er im vollen Umfang gefördert, gegenüber unbegabten und «faulen» Schülern war er allerdings erbarmungslos.

Şahin begriff seine Arbeit als Epigraphiker, die er mit äußerster Disziplin und Hingabe ausführte, eher als Grundlagenforschung: Durch das Sammeln und Veröffentlichen von Inschriften, auch von scheinbar unbedeutenden Fragmenten, sollte anderen Forschern das Material bereitgestellt werden, um daraus ihre Synthesen und Synopsen zu ziehen. Er selbst war solchen Synthesen gegenüber eher abgeneigt. Nur wenig Sympathie hatte er für solche Forscher übrig, die unter Auslassung der scheinbar zweitrangigen epigraphischen Dokumente sich auf die Bearbeitung der wichtigen Einzeldokumente konzentrierten. Er bezeichnete diese als «Rosinenpicker».

Sein unbeugsamer Charakter führte in der Türkei zu Schwierigkeiten mit der Bürokratie und dem etablierten akademischen Betrieb. Şahin scheute nicht davor zurück, öffentlich auf Missstände hinzuweisen, und wagte es sogar, einen Kulturminister in einem öffentlichen Brief zu kritisieren. Diese Haltung hat ihm viele Feinde eingebracht, was auch lange Zeit zur Verweigerung von Forschungslizenzen führte.

Şahins Ehrfurcht vor Dokumenten war groß. Daher ging er mit Akademikern (meist Archäologen) besonders streng ins Gericht, wenn diese aus Unkenntnis Dokumente oder historische Tatsachen falsch interpretierten. In zahlreichen Artikeln, die er in bewusst bissigem Ton in seiner Muttersprache verfasste, stellte er ihre Unwissenheit bloß.

Sein letztes großes Forschungsprojekt war die Erforschung des Strassen- und Siedlungssystems im Großraum Antalya, wobei ihm der Stadiasmus von Patara als Grundlage diente. Unvergesslich bleibt meine erste, nunmehr zwei Jahrzehnte zurückliegende Begegnung mit ihm in Münster. Er hatte mich in seine Wohnung eingeladen, wo er mir ein auf Pappkarton mühsam entworfenes Modell des Stadiasmus zeigte und mich dazu

einlud, ihm bei der Verwirklichung seiner Pläne in der Türkei zur Seite zu stehen. Zahlreiche, gemeinsam unternommene Reisen in den darauf folgenden Jahren haben zur Klärung mancher historisch-geographische Fragen in Lykien und benachbarten Regionen geführt. Dass wir als die Jüngeren ihm viel verdanken, steht außer Zweifel. Möge er in Frieden ruhen!

Antalya, im Dezember 2014

Mustafa Adak

Yadigâr DOĞAN*

Sezgin Köksal Koleksiyonu'ndan Apameia Myrleia'ya (Mudanya) Ait Yeni Yazıtlar

Abstract: This article presents seven stone monuments from the Sezgin Köksal Collection including four new (nos. 1–3 and 6) and two previously published inscriptions (nos. 4–5) as well as an architectural fragment (no. 7). These items were collected by Mr. Köksal in the 1970ies and 80ies from Mudanya and its territory. No. 1 is an honorary inscription for Marcus Vettinus Pataikos, erected by a group or association dedicated to the worship of Isis and called “*dodekatistai*”. Nos. 2 and 3 are steles with funerary banquets and short inscriptions. Inscription no. 2 records that Metrodoros, son of Karpos, erected the stele for his *threpte*. No. 3 records that Menekrates, son of Sosthenes, erected the stele for his foster brother Menophilos. No. 4, a sarcophagus with an inscription on its *tabula ansata*, and the fragmentary inscription no. 5 were published previously. No. 6 is a fragmentary inscription. No. 7 is an architectural fragment of a sarcophagus.

Keywords: Isis; Pataikos/Ptah; cultic association; *dodekatistae*; *threptos*; foster-brother; Ephesos; Priene.

Bu makalede Sezgin Köksal'ın Bursa Müzesine bağlı özel koleksiyonunda yer alan ve Apameia Myrleia Antik Kenti'ne ait olduğu anlaşılan altı adet yazılı ve bir adet mimari eser tanıtılmaktadır.¹ Koleksiyonda yer alan yazılı eserlerin bütünlüğünü korumak amacıyla koleksiyonun daha önce yayımlanmış iki adet yazıtı da (aş. no. 4–5) makalede tekrar ele alınmaktadır.

Kios Körfezi'nin güney kıyısında yer alan ve ilk olarak Myrleia olarak anılan kent İ.Ö. 202 yılında Philippos V tarafından tahrip edilmiş ve bu tahribat sırasında kendisine yardımcı olan Prousius I'e verilmiştir (Strab. 12,4,3). Kent bundan sonra Prousius I'in eşi Apama'ya izafeten Apameia olarak anılmıştır.² Kente ait yazıtların büyük bir kısmı 1987 yılında Th. Corsten tarafından bir *corpus*'ta (IApameia) toplanmıştır.³

1. Rahip Marcus Vettinus Pataikos'u Onurlandırma Yazıtı

Mermer stel. Bul. Yeri: Mudanya (Bursa); Env. No.: 9.

Ölçüler: Yük.: 93 cm; Gen.: 41 cm; Der.: 9 cm; Harf Yük.: 2,0–2,5 cm.

* Yadigâr Doğan, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Doktora Öğrencisi, Kampüs, TR – 07058 Antalya (yadigardogan@hotmail.com).

Bu makaledeki eserler Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki Eski Yunanca ve Latince yazıtlar üzerine çalışan Prof. Dr. N. Eda Akyürek Şahin'in izniyle yayımlanmaktadır. Kendisine bana vermiş olduğu yayın izninden ve çalışma boyunca bilgilerini paylaşarak göstermiş olduğu yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca yazıtların kopyalanması sırasında gösterdikleri yardımlardan dolayı koleksiyonun sahibi Sayın Sezgin Köksal'a ve Bursa Arkeoloji Müzesi müdürü Sayın Enver Sağır'a teşekkürü borç bilirim.

¹ Koleksiyon, S. Köksal'ın 1960 ve 70'li yıllarda Mudanya ve çevresinden edinmiş olduğu birçok arkeolojik eserin yanı sıra 6 adet yazılı eser ve birkaç mimari parçadan oluşmaktadır ve bu eserlere, bağlı oldukları Bursa Müzesi tarafından birer koleksiyon envanter numarası verilmiştir.

² Strab. 12,4,3. Ancak Stephanos Byzantios (s.v. Ἀπάμεια ve Μύρλεια) bu isim değişikliğinin Nikomedes II Epiphanes'in annesine izafeten yapıldığını belirtmektedir. Kentin genel tarihi için ise bkz. G. Hirschfeld, s.v. Apameia (5), RE 12, 1894, 2664; Tscherikower 1927, 49; Ch. Habicht, s.v. Prusias (1), RE XXIII.1, 1957, 1086–1087, 1095–1096; Walbank 1967, 475–476; Grandjean 1971, 292 dn. 46; K. Strobel, s.v. Apameia (1), DNP 1, 1996, 824.

³ Bu yayından sonra kentten 6 adet daha yazıt belgelenmiştir: SEG 41, 1991, 1090–1092; SEG 46, 1996, 1593–1595.

Stel enine ortadan ikiye kırılmıştır. Üst kısımda altı satırlık Yunanca yazıt bulunmaktadır. Alt kısımda ise dikdörtgen bölme içerisinde, ön ayakları üzerine diz çökmüş bir inek ve inek üzerinde bir hilal betimlemesi⁴ vardır.

- οἱ συναγόμενοι ἐν τῷ
2 Εἰσιδῆω δωδεκατισταί
ἐτείμησαν Μάρκον Βεττη-
4 νὸν Πάταικον τὸν ἱερῇ
χρυσῷ στεφάνῳ
6 τυχῇ τῇ ἀγαθῇ.

Isideion'da bir araya gelen dodekatistai rahip Marcus Vettinus Pataikos'u altın bir çelenkle onurlandırdılar. Hayırlı uğurlu olsun.

Tarih: Roma Dönemi.

Str. 2: Εἰσιδῆω = Ἰσιδεῖω.

Str. 3–4: Βεττηνόν = Οὐεττηνόν. Οὐεττηνός ismi Anadolu'da hiçbir yazıtta belgelenmemiştir. Anadolu dışında belgelenmiş olduğu diğer yazıtlar için ise bkz. SEG 8, 1937, 170; IG XII⁹ 852.

Str. 4: Pataikos *cognomen*'i Mısır kökenli Tanrı Ptah'ın Yunanca versiyonuyla bağlantılıdır. Herodotos Pataikos'tan Kambyses'in Ethiopialılara karşı başarısız zaferinden sonra kendisinin Memphis'i ziyareti sırasında gördükleri üzerine bahsetmektedir. Herodotos, Kambyses'in Memphis'e geldiği sırada Mısırlıların Tanrı Ptah'ın vücut bulması olarak algılanan Apis Boğası'nın tezahür edişini kutladıklarını,⁵ Kambyses'in ise bu durumu kendi başarısızlığının kutlanışı şeklinde değerlendirerek Apis Boğası'nı yaraladığını anlatmaktadır (Hdt. III, 27–29). Kambyses'in daha sonra Ptah (Hephaistos olarak bahsetmektedir) Tapınağı'na girerek Tanrı'nın heykelini alaya aldığını aktarmaktadır. Herodotos Tanrı'nın heykelinden bahsederken onun tıpkı Fenike'lilerin gemilerinin pruvalarına koydukları cüce şeklindeki Pataikos figürlerine benzediğini söylemektedir.⁶ Ardından Kambyses'in Kabeiroi Tapınağı'na da girerek, tıpkı Ptah (Hephaistos) heykellerine benzeyen ve onun oğulları olarak addedilen Tanrıların heykellerini de alaya alarak yaktırdığını eklemektedir.

Mısırlıların "Yaratıcı" olarak tapındıkları ve zanaatkârların koruyucusu olduğuna inandıkları Ptah genellikle uzun boylu, bedenini sıkıca saran uzun bir elbise, boncuk dizisinden oluşan geniş bir yakalık, dar bir başlık ve uzun düz bir sakal ile betimlenmektedir.⁷ Ancak Yeni Krallık ile birlikte, 18. Dynast-likten itibaren cücelerin dini bir sembol olarak görülmeye başlamasının ardından cüce amuletleri de

⁴ Tanrıçanın en önemli sembollerinden olan inek ve hilal için bkz. Witt 1971, 30.

⁵ Ptah'ın Apis boğası olarak tezahür edişine dair bkz., Schoske – Wildung 1993, 95–97; Pinch 2002, 181–182.

⁶ Hdt. III, 37. Ptah'ın oğullarının Kabeiroi olarak anılması Yunan algısına hitap etmesi açısından yine Herodotos tarafından yapılan bir yorumlamadır, bkz., Arav – Bennett 1997, 207, dn. 25.

⁷ Te Velde 1982, 1178–1179 s.v. Ptah; Schoske – Wildung 1993, 128–129; Arav – Bennett 1997, 207.

itibar kazanmıştır⁸ ve Tanrı Ptah da kendisiyle aynı başlığı taşıyan bir cüce şeklinde tasvir edilmeye başlanmıştır.⁹ “Küçük Ptah” olarak değerlendirilen¹⁰ ve yukarıda bahsi geçen Herodotos’un pasajını esas alarak “Pataikos” olarak adlandırılan¹¹ bu cüce amuletler Ptah başlığı, başlık üzerinde bir böcek (Skarabe), Ptah’inkine benzer, çoğunlukla boncuk dizili, bir yakalık (gerdanlık), elinde yılan ya da bıçak, her iki omzunda yırtıcı kuş ve timsah üzerinde durur şekilde betimlenmektedir.¹²

Resim 1: van Erp 2014, „Appendices, 4, Env. No. AA8

rüldüğü üzere hem her iki yanında Isis ve Nephthys, hem de arka kısmında Isis–Maat ile birlikte betimlendiği örnekler de mevcuttur. Bu durumda yazıtta onurlandırılan Isis rahibinin Pataikos ismini taşıyor olması Isis ve Pataikos arasındaki bu ilişkiyle açıklanabilir.

οἱ συναγόμενοι ἐν τῷ Εἰσιδήῳ δωδεκαπισταί

İ.Ö. 3. yüzyılda Ptolemaiosların Anadolu’ya gelişlerinin ardından diğer Mısır tanrıları ile birlikte Tanrıça Isis de Anadolu’da tapınım görmeye başlamıştır.¹⁵ Dolayısıyla diğer bölgelerde olduğu gibi Bithynia’da da hem epigrafik hem de nümizmatik belgelerde Isis Kültü’nün izlerine rastlamak mümkündür. Kios kentinde Isis tapınımı olduğunu belgeleyen üç yazıt bilinmektedir. Bu yazıtlardan en erkeni İ.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtıdır. Yazıtta Epikrates isimli bir şahsın Sarapis, Isis ve diğer tanrılara bir kapı adadığı görülmektedir (IKios 23). Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi’ne tarihlenen diğer yazıt ise *epimenios* ve *trierarkhes* olarak görev yapmış olan ve Isis onuruna düzenlenen *Kharmosyna*’yı yöneten Nikostratos oğlu Anubion’u onurlandırmaktadır (IKios 22). Kentte tanrıçanın belgelenmiş olduğu başka bir veri ise Anubis onuruna bir *hymnos*’u içeren adak yazıtıdır.¹⁶ *Hymnos*’ta Anubis’in annesi olarak yer alan Isis πολυώνυμος epitetiyle anılmaktadır. Bu üç yazıtın yanı sıra kentten Isis ve Sarapis büstlerinin bulunduğu bir yüzük taşı da bilinmektedir.¹⁷

⁸ Antik Mısır’da cüce betimlemelerinin ve heykellerinin önemi ve gelişimine dair bkz. Dasen 1993, 104–155; Yeni Krallık’ta dini sembollere dönüşümü hakkında bkz., Dasen 1993, 143–150; Arav – Bennett 1997, 205; Kozma 2006, 308.

⁹ Hermann 1994, 404–492(Pataikos).

¹⁰ Bonnet 1952, 584; Arav–Bennett 1997, 208; Györy 2003, 58–68.

¹¹ Antik Mısır metinlerinde Pataikos olarak adlandırılan bu cüce amuletler için spesifik bir kelime belirlenmemiştir. Mısırlılar Bes, Pataikos ve diğer cüce tanrılar için sadece „cüce“ kelimesini kullanmışlardır. Ancak modern araştırmacılar tarafından Herodotos’un da pasajına dayanarak Ptah başlığı taşıyan cüce amuletler „Pataikos“ olarak adlandırılmıştır, bkz. Sandman Holmberg 1946, 182–185; Morenz 1954, 275–290; Dasen 1993, 85; Arav – Bennett 1997, 208.

¹² Dasen 1993, 85–86; Andrews 1994, 39; Arav – Bennett 1997, 206, Tablo 1.

¹³ Dasen 1993, 91–97.

¹⁴ Andrews 1994, 39; Dasen 1993, 86.

¹⁵ Mısır tanrılarının Anadolu’daki tapınımına ilişkin genel olarak bkz. Drexler 1889; Magie 1953; Dunand 1973; Ünüoğlu 2005; Takács 2005; Podvin 2012; Podvin 2013.

¹⁶ IKios 21. Ayrıca bkz. Dunand 1973, 109–111.

¹⁷ Sağır et al. 2011, 38.

Isis kültü Bithynia'da Apameia dışında Nikomedeia ve Prusa ad Olympum'da da belgelenmiştir. Nikomedeia'da bulunan bir mezar yazıtında Aurelius Dionysos isimli bir şahsın, hangi kült olduğu belirtilmemiş olmakla birlikte, *nauarkhia* makamında da bulunmuş olmasından dolayı büyük ihtimalle Isis rahibi olduğu görülmektedir.¹⁸ Kültün Nikomedeia'da tapınım gördüğüne dair kesin veriyi ise Plinius'un Traianus'a yazdığı mektuplardan biri sunmaktadır. Plinius mektubunda kentte büyük bir yangın çıktığından ve bu yangında pekçok evle birlikte Isis Tapınağı'nın da yandığından bahsetmektedir (Plin. ep. 10,33). Ayrıca kentten Isis Fortuna'nın bronz bir heykeli¹⁹ ve üzerinde Isis betimlemeleri bulunan sikkeler de bilinmektedir.²⁰ Prusa ad Olympum için kültün varlığı ise İ.S. 2. yüzyılda *mystai* ve *dekadistai* tarafından Isis ve Sarapis'e adanmış bir yazıt sayesinde belgelenmektedir.²¹

Satır 2'de geçen δωδεκατισταί ifadesi bu yazıtla birlikte ilk defa belgelenmiştir. Bu ifade yine Isis kültüne ilişkin yukarıda bahsedilen Prusa ad Olympum'dan belgelenen adak yazıtındaki δεκατισταί ifadesi ile benzerlik göstermektedir (IPrusa 48). Yazıtı ilk editörü G. Mendel, Attika'dan ele geçen başka bir yazıtta bulunan ve “*receveurs de la dime* (onda birlik vergi toplayıcıları)” olarak tercüme edilmiş δεκαδισταίς ifadesini²² esas alarak, buradaki δεκατισταί ifadesinin “kült seremonileri ve derneğin genel harcamaları için üyelere talep edilen paranın toplanmasından sorumlu dernek görevlileri” olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.²³ Onun bu yorumu A. Wilhelm'in Theophrastos'un metnindeki év δεκαδισταίς²⁴ ifadesinin, adını ayın onuncu gününden alan bir dernek olması gerektiği görüşünü tamamen reddetmiştir.²⁵ Ancak Isis kültü ile ilişkili Delos kentinden belgelenen başka bir yazıtta τὸ κοινὸν τῶν δεκαδιστῶν καὶ δεκαδιστριῶν tarafından Sarapis, Isis, Anubis ve *synnaoi theoi* için bir adak taşı dikildiği görülmektedir (IG XI,4 1227). Yazıtın değerlendirmesini yapan P. Roussel bu *koinon*'un Mısır tanrılarına ilişkin “her ayın onuncu gününde kutlama yapan bir dernek” olabileceği görüşünü belirtmektedir.²⁶ Isis ve Sarapis kültü ile ilgili yazıtları bir *corpus*'ta derleyen L. Vidman ise Mendel'in görüşünü reddetmiş ve δεκατισταί ifadesinin her ayın onuncu günü düzenlenen organizasyonlara işaret edebileceği fikrini benimsemiştir.²⁷ Prusa ad Olympum'da bulunmuş olan yazıtı kent *corpus*'unda tekrar değerlendiren T. Corsten da δεκατισταί ifadesinin her ayın onuncu gününde kutlama yapanlar anlamına gelen δεκαδισταί ifadesinin farklı bir yazılışı olduğunu ve bir tür derneğe işaret ettiğini düşünmektedir. T. Corsten aynı yazıtta *mystai* ve *dekadistai* terimlerinin birlikte kullanılmış olmasına da dikkat çekerek külte dair tek bir derneğin kendi içinde alt gruplara ayrılmış olabileceği görüşünü belirtmek-

¹⁸ TAM IV/1 215. Yazıtta tanrıça Isis'in adı özellikle belirtilmemiştir, ancak yazıtta geçen *nauarkhos* unvanının Isis kültüne ait “*Navigium Isidis* (πλοιαφέσια) festivalinde görev almış kişilere verilmiş bir unvan olmasından dolayı Aurelius Dionysos'un bir Isis rahibi olduğu ve bu festivalde *nauarkhos*'luk yapmış olduğu düşünülmektedir: Vidman 1969, 168 no. 327. Ayrıca *Navigium Isidis* (πλοιαφέσια) hakkında genel olarak bkz. Alföldi 1937, 25, 42–47; Dunand 1973, 223–230; Bruneau 1974, 340–341; Merkelbach 1995, 157; Bricault 2006, 134–150; *nauarkhos*'lar için ayrıca bkz. Vidman 1966, 270–277; Vidman 1970, 78–88.

¹⁹ Wilhelm 1975, 13, 44.

²⁰ Nikomedeia kentinin yanı sıra Nikaia ve Tios kentinden de Isis betimlemeleri bulunan sikkeler bilinmektedir. Bithynia Bölgesi'ndeki Isis betimlemeli sikkelerin tümü için bkz. Podvin 2013, 169–171.

²¹ IPrusa 48. Ayrıca yazıtta *mystes*lerin Isis ve Sarapis dışında Lucius Iulius Frugi için de adakta bulundukları görülmektedir. Ayrıca yazıtın büst kısmına eklenen οἱ μύσται Ἐρμῆ ifadesinden Tanrı Hermes'e de adakta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

²² Dareste 1888, 303–304 (= IG II² 2701).

²³ Mendel 1900, 367–368.

²⁴ Theophr. char. 27, 11–12.

²⁵ A. Wilhelm Theophrastos'un metninde geçen bu ifadenin εἰκαδισταί, τετραδισταί gibi kült derneklerini örnekendirerek bu şekilde yorumlanmasının doğru olacağını belirtmiştir. İfadedeki düzeltme ve diğer örneklendirmeler için bkz. Wilhelm 1894, 46.

²⁶ Roussel 1916, 100 no. 25.

²⁷ Vidman 1969, 167 no. 326; Vidman 1970, 127.

tedir.²⁸ Dunand ise *dekatistai* ifadesinin hem düzenli olarak her ay bir araya gelen dernek üyelerine hem de bu üyelerin dernek ihtiyaçları için vermekle yükümlü olduğu paraya işaret edebileceği fikrini ileri sürmüştür.²⁹ *Deكاتistai* Kos'ta ele geçen Isis, Anubis ve Sarapis'e adanan başka bir yazıtta daha görülmektedir. Ancak bu yazıtta *deكاتistai* ifadesinin yanı sıra ἐνατισταί şeklinde başka bir ifade daha geçmektedir (ICos, EV 13). Bu ifade de büyük olasılıkla yine aynı şekilde Mısır kültürleriyle bağlantılı, ama tören için bu sefer ayın dokuzuncu gününde toplanan başka bir kült derneğine işaret etmektedir. Bunun dışında Delos'tan ele geçen iki yazıtta τὸ κοινὸν τῶν ἐνατιστῶν belgelenmektedir. Bunlardan ilki Isis, Anubis ve Sarapis'e adanırken, diğeri sadece Isis'e adanmıştır (IG XI⁴ 1228 ve 1229). Her iki ifadenin tek bir derneğe işaret etmesi ve bu derneğin de her ayın dokuzuncu günü toplanarak, Mısır tanrıları için ayinler düzenlemiş olması muhtemeldir.

Bu durumda εἰκαδισταί, τετραδισταί gibi benzer şekilde ayin düzenlemek için toplandıkları gününe göre adlandırılan cemaatlere/derneklere ilişkin veriler³⁰ de göz önüne alındığında, δωδεκατισταί'ın Isis için ayin düzenlemek üzere ayın on ikinci gününde bir araya gelen bir kült derneği olarak düşünülmesi makul görünmektedir. Ayrıca Delos yazıtında *enatistai* ve *deكاتistai*'ın birlikte adak adanmış olmaları, Corsten'in de işaret ettiği üzere, *enatistai*, *deكاتistai* ve *dodeكاتistai* gibi kült cemaatlerinin Isis kült derneklerinin alt grupları olarak faaliyet göstermiş olmaları da muhtemeldir.

2. Bir Beslemenin Mezar Steli

Mermer mezar steli. Bul. Yeri: Mudanya (Bursa); Env. No.: 34.

Ölçüleri: Yük.: 69 cm.; Gen.: 56,5 cm.; Der.: 8 cm.; Harf Yük.: 1,8 cm.

Stel boyuna ortadan ikiye kırılmıştır ve ön yüzeyinde aşınmalar görülmektedir. Üst kısımda üst nişin yarısını kapsayan bir kırık mevcuttur. Ancak nişin kalan kısmından sağ elleri göğüsleri üzerinde duran iki büstün (olasılıkla solda erkek, sağda kadın)³¹ betimlendiği açıkça görülmektedir. Alt nişte ölü ziyafet sahnesi betimlenmiştir. Sağda bir *kline* üzerinde sol dirseği üzerine yaslanarak sağa doğru uzanmış cepheden bir erkek betimi bulunmaktadır. Erkeğin sağ eli sağ dizi üzerindedir. Erkeğin sol tarafında bir kadın oturmakta ve sağ dizi üzerinde bir çocuk figürü bulunmaktadır. Kadının sağ eli ise çocuğun göğsü ve karnı üzerinde resmedilmiştir. Sağda, *kline*'nin önünde üzerinde ziyafet yemekleri (çörek ve meyve) bulunan üç ayaklı bir masa (*mensa tripes*)³² görülmektedir. İki niş arasında sağ kısmı oldukça aşınmış iki satırlık Yunanca yazıt yer almaktadır.

[Μη]τρόδωρος Κάρπου Ι . . . Μ[
2 [θρ]επτή μνή[μης] χάριν.

*Karpos oğlu Metrodoros besleme
Falanca için anısı vesilesiyle (dikti).*

²⁸ IPrusa 48. H. Fernoux (2004, 517) ise bu iki terimin aynı dernek içindeki farklı hiyerarşik kademelere işaret ettiği görüşünü ileri sürmüştür.

²⁹ Dunand 1973, 106–107.

³⁰ Bu tip kült dernekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lüders 1873, 16; Ziebarth 1896, 124 ve 140; Poland 1909, 64.

³¹ Bu tip betimlemeler için bkz. Pfuhl – Möbius 1979, 516–520.

³² *Mensa tripes* için bkz. Pfuhl – Möbius 1979, 363–366; Waelkens 1986, 12 ve 132; Fabricius 1999, 88–89.

Str. 1. Taşın sağ tarafındaki aşınmadan dolayı okunamayan kısımda büyük olasılıkla beslememnin adı verilmiş olmalıdır. Sadece iki harfin okunabilmesinden dolayı bir isim önerisi getirmek mümkün gözükmemektedir.

Tarih: Olasılıkla İ.S. 2.–3. yüzyıl (Harf karakterleri ve stelin biçemi dolayısıyla).

3. Menophilos'un Mezar Steli

Mermer mezar steli. Buluntu Yeri: Mudanya (Bursa); Env. No.:35.

Ölçüleri: Yük.: 53 cm.; Gen.: 40 cm.; Der.: 8 cm.; Harf Yük.: 1–1,3 cm.

Stelin üst ve alt kısımları kırıktır. Üst nişte ölü ziyafet sahnesi görülmektedir. Stel üst kısmı üst nişteki figürlerin baş kısımlarından itibaren kırıktır. Sağ tarafta, bir *kline* üzerinde sağa doğru uzanmış erkek figürü bulunmaktadır. Solda oturur vaziyette bir kadın ve kadının arkasında elinde *kalathos* tutan bir hizmetçi figürü betimlenmiştir. *Kline*'nin önünde üzerinde ziyafet yemekleri olan üçayaklı bir masa (*mensa tripes*) durmaktadır. Masanın sağ tarafında küçük ebatla bir hizmetçi tasvir edilmiştir. Nişin sağ kısmında kırıkta dolayı sadece ayak ve elbisesinin altı kısmı görülen ayakta bir figür daha bulunmaktadır. Alt nişte sol tarafta sağa doğru profilden *pudicitia* tipinde betimlenmiş bir kadın figürü vardır. Kadının arkasında küçük ebatla tasvir edilmiş ve elinde *kalathos* tutan bir hizmetçi durmaktadır. Kadının önünde cepheden bir erkek çocuğu görülmektedir. Erkek çocuk betiminin ön yüzeyi ve kadının el kısmı kırıktır. Ancak kırık parçanın izinden çocuğun sağ eliyle kadının sağ elini tuttuğu görülmektedir. Çocuğun sağ tarafında bir figür daha bulunmaktadır. İki niş arasında, aşınmadan dolayı oldukça zor okunan iki satırlık Yunanca bir yazıt mevcuttur.

[Μεν]εκράτης Σωσθένου τὸν ἑα-
2 τὸν σύντροφον Μηνόφιλον.

Sosthenes oğlu Menekrates kendi sütkardeşi Menophilos'u (onurlandırdı.)

Tarih: Roma Dönemi (Harf karakterleri dolayısıyla).

4. Lucia Munetia Maxima ve Kocası Bassus'un Lahdi

Mermer lahit. Buluntu Yeri: Güzelyalı-Mudanya (Bursa); Env. No.: 4.

Ölçüleri: Yük.: 100 cm.; Gen.: 223,5 cm.; Der.: 125 cm.; Harf Yük.: 2 cm.

Yayın: IApameia 27.

Lahdin tüm yüzleri yarım işlenmiş girlandlı lahit tipindedir.³³ Ana uzun yüzde üç adet yarım işlenmiş girland, girlandlara asılı birer pandantif, sağ ve sol girland üstü boşluklarında birer disk, orta girland boşluğunda ince profilli ve yatay dikdörtgen bir *tabula ansata* bulunmaktadır. Girlandların aralarında taşıyıcılar şablon halinde betimlenmiş olup çan gibi dışa doğru bir kavisle açılmaktadır. Lahit teknesinin dar yüzlerinde (sağ ve sol yan yüzler) bir adet yarım işlenmiş girland bulunmaktadır. *Tabula ansata* içerisinde beş satırlık Yunanca yazıt okunmaktadır.

Tarih: İ.S. 3. yüzyıl.

³³ Koch – Sichtermann 1982, 484–497.

- Λου(κία) Μουνηδί-
 2 α Μαξιμα
 ζωσα έαυτη
 4 κατεσκεύεασεν
 και τῷ άνδρει
 6 Βάσσῳ μ(νήμης) χ(άριν).

Lucia Munatia Maxima yaşarken kendisi ve kocası Bassus için anıları vesilesiyle yaptırdı.

Str. 1–2: Yazıtın ilk satırı ve onun devamı olan ikinci satırın ilk harfi sorunludur. T. Corsten (IApameia, s. 37) tarafından Λου(κία) Κορηλία ya da Λου(κία) Μουνηδία (Lucia Munatia?) önerileri getirilmiştir. T. Corsten'in ikinci önerisi kabul edilebilir gözükmektedir.

5. Stephanos'un Mezar Yazıtı

Mermer stel (fragman). Buluntu Yeri: Güzelyalı-Mudanya (Bursa); Env. No.: 22.

Ölçüleri: Yük.: 25 cm.; Gen.: 26 cm.; Der.: 3 cm.; Harf Yük.: 3 cm.

Yayın: H. Malay, şurada: Ötüken 1996, 262–263 no. M 2(r) (= SEG 46, 1996, 1593).

- [ἐ]νθά[δε κα-]
 2 τάκιτ[ε ὁ τῆς]
 μακαρία[ς μνή-]
 4 μιν Στέφ[ανος]
 υἱὸς Καλλίσ[του]
 6 τελευτᾷ μη[νὶ - -]

*Burada Kallistos oğlu, anısı pek aziz Stephanos yatıyor.
 Filanca ayda öldü.*

Tarih: İ.S. 5.–6. yüzyıl.

6. Fragman

Mermer plaka. Buluntu Yeri: Mudanya (Bursa).

Ölçüleri: Yük.: 32 cm.; Gen.: 30 cm.; Der.: 15,5 cm.; Harf Yük.: 3,5–4,5 cm.

Taşın her iki tarafı da kırıktır. Taş üzerinde sadece 9 harf net bir şekilde okunmaktadır.

[X]ριστὲ νικά!

Ey Khristos, muzaffer ol!

Benzer kullanım için bkz. Rouché 1989, 139ii. Bithynia Bölgesi'ndeki benzer örnekler için bkz. TAM IV, 1 369 ve 371 (Nikomedea); IKalchedon 115; IPrusa 214.

Tarih: Hristiyanlık Dönemi.

7. Mimari parça.

Mermer. Buluntu Yeri: Güzelyalı-Mudanya. Ölçüleri: Yük.: 65 cm.; Gen.: 105 cm.; Der.: 14 cm.

Taşın sol ve alt tarafının tamamen, üst ve sağ kısmın ise büyük bir bölümü kırık. Profil içerisinde sade işlenmiş bir haç betimlemesi bulunmaktadır. Parça büyük olasılıkla bir lahde ait olmalıdır. Muhtemelen yine aynı büyüklükte bir sol parçası olduğu düşünülebilir. Bu parçanın üzerinde de aynı formda işlenmiş bir haç bulunması olasıdır.³⁴

Tarih: 5.–6. yüzyıl.

Kaynakça

- Alföldi 1937 A. Alföldi, A Festival of Isis in Rome under the Christian Emperors of the IVth Century, Budapest 1937.
- Andrews 1994 C. Andrews, Amulets of Ancient Egypt, Londra 1994.
- Arav – Bennett 1997 R. Arav – M. Bennett, An Egyptian Figurine of Pataikos at Bethsaida, IEJ 47, 198–213.
- Bricault 2006 L. Bricault, Isis, Dame des flots, Liège 2006 (Aegyptiaca Laodiensia 7).
- Bonnet 1952 H. Bonnet, Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte, Berlin 1952.
- Bruneau 1974 P. Bruneau, Existe-t-il des Statues d'Isis Pélagia?, BCH 98, 1974, 333–381.
- Dareste 1988 R. Dareste, Note sur une hypothécaire, BCH 12, 1988, 302–305.
- Drexler 1889 W. Drexler, Der Isis und Sarapis Cultus in Kleinasien, NZ 21, 1889, 1–234.
- Dasen 1993 V. Dasen, Dwarfs in Ancient Egypt and Greece, Oxford 1993.
- Dunand 1973 F. Dunand, Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée III. Le culte d'Isis en Asie Mineure. Clergé et rituel des sanctuaires isiaques, Leiden 1973.
- Fabircius 1999 J. Fabircius, Die hellenistischen Totenmahlreliefs. Grabrepräsentation und Wertvorstellungen in Ostgriechischen Städten, Münih 1999.
- Fernoux 2004 H. Fernoux, Le Demos et la Cité. Communautés et assemblées populaires en Asie Mineure à l'époque impériale, Rennes 2011.
- Grandjean 1971 Y. Grandjean, Note sur une épigramme de Maronée, BCH 95, 1971, 283–294.
- Györy 2003 H. Györy, Über die Patäken-Amulette in Neuen Reich şurada: Das Alte Ägypten und seine Nachbarn, Festschrift zum 65. Geburtstag von Helmut Satzinger, Krems, 2003, 58–68.
- Hermann 1994 C. Hermann, Ägyptische Amulette aus Palästina/Israel, mit einem Ausblick auf ihre Rezeption durch das Alte Testament, OBO 138, Freiburg 1994.
- Sandman Holmberg 1946 M. Sandman Holmberg, The God Ptah, Lund 1946.
- Koch – Sichtermann 1982 G. Koch – H. Sichtermann, Römische Sarkophage (HdA), Münih 1982.
- Koch 2000 G. Koch, Frühchristliche Sarkophage (HdA), Münih 2000.
- Kozma 2006 C. Kozma, Dwarfs in Ancient Egypt, American Journal of Medical Genetics 140 A, 2006, 303–311.
- Lüders 1873 O. Lüders, Die dionysischen Künstler, Berlin 1873.
- Magie 1953 D. Magie, Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins, AJA

³⁴ Hristiyanlık Dönemi lahitlerinin ön yüzlerinde sağ ve solda olmak üzere iki büyük haça yer verildiği örnekler bulunmaktadır, bunun için bkz., Koch 2000, 415 ve 429.

- 57, 1953, 163–187.
- Mendel 1900 G. Mendel, *Inscriptions de Bithynie*, BCH 24, 1900, 361–426.
- Merkelbach 1995 R. Merkelbach, *Isis Regina – Zeus Sarapis. Die griechisch-ägyptische Religion nach den Quellen dargestellt*. Stuttgart – Leipzig 1995.
- Morenz 1954 S. Morenz, *Ptah-Hephaistos, der Zwerg, beobachtungen zur Frage der interpretation graeca in der Ägyptischen religion şurada: Festschrift für Friedrich Zucker zum 70. Geburtstage* Berlin 1954, 275–290.
- Ötügen 1996 Y. Ötügen, *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien. Antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Ist.Mitt. Bh. 41)*, Tübingen 1996.
- Pfuhl – Möbius 1979 E. Pfuhl – H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs II*, Mainz 1979.
- Pinch 2002 G. Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology*, Santa Barbara 2002.
- Podvin 2012 J. L. Podvin, *Cultes isiaques en Pont et Paphlogonie, şurada: G. R. Tsetskhladze (ed.), The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archeology and Ancient History*, Oxford 2012, 207–211.
- Podvin 2013 J. L. Podvin, *Les Cultes isiaques de la Troade à la Bithynie, şurada: G. R. Tsetskhladze et al. (edd.), The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD)*, Oxford 2013, 167–172.
- Poland 1909 F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig 1909.
- Roueché 1989 Ch. Roueché, *Aphrodisias in Late Antiquity. The Late Roman and Byzantine Inscriptions including Texts from the excavations at Aphrodisias by Kennan T. Erim. With contributions by J. M. Reynolds*, Londra 1989.
- Roussel 1916 P. Roussel, *Les cultes égyptiens à Delos: du IIIe au Ier siècle av. J.C.*, Nancy 1916.
- Sağır et al. 2011 E. Sağır – H. Uzunoğlu – K. Hançer, *Three New Sarcophagi from Kios (Gemlik)*, *Gephyra* 8, 2011, 31–44.
- Schoske – Wildung 1993 S. Schoske – D. Wildung, *Gott und Götter im Alten Ägypten*, Mainz ²1993.
- Takács 2005 S. Takács, *Cult, Dedicators and Dedications of Isis und Sarapis in Lydia and Mysia, şurada: A. Hoffmann (ed.), Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches*, İstanbul 2005, İstanbul 2005, 155–168.
- Te Velde 1982 H. te Velde, s.v. *Ptah*, *Lexicon der Ägyptologie IV*, Wiesbaden 1982, 1178–1179.
- Tscherikower 1927 V. Tscherikower, *Die Hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf Römerzeit*, Leipzig 1927.
- Ünlüoğlu 2005 B. B. M. Ünlüoğlu, *The Cult of Isis in Asia Minor, şurada: A. Hoffmann (ed.), Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches*, İstanbul 2005, 95–108 (Byzas I).
- Vidman 1966 L. Vidman, *Nauarchos im Isiskult*, *Listy filologické/Folia philologica* 89, 1966, 270–277.
- Vidman 1969 L. Vidman, *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae*, Berlin 1969.
- Vidman 1970 L. Vidman, *Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern. Epigraphische Studie zur Verbreitung und zu den Trägern des ägyptischen Kultes*, Berlin 1970.
- Waelkens 1986 M. Waelkens, *Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz 1986.
- Walbank 1967 F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius II*, Oxford 1967.
- Wilhelm 1975 E. Wilhelm, *Bronzes figurés de l'époque romaine*, Luxemburg 1975.
- Wilhelm 1894 A. Wilhelm, *Zu Theophrasts Characteren*, AEMÖ 17, 1894, 45–46.
- Witt 1971 R. E. Witt, *Isis in the Graeco-Roman World*, New York 1971.
- Ziebarth 1896 E. Ziebarth, *Das griechische Vereinswesen*, Leipzig 1896.